

Fejér Tamás

Kancelláriai formuláskönyv a 16. század végéről

A formuláskönyvek közzétételének és feldolgozásának komoly múltja van a magyar történet-kutatásban. E helyen csupán Bónis György nevét említjük meg, aki a középkori formuláskönyvek vizsgálata mellett¹ mélyen rányomta bélyegét a kora újkori erdélyi formuláriumok feldolgozására is azáltal, hogy közzétette és mintaszerűen ismertette a 16–17. századfordulón működő Jacobinus János secretarius által összeállított iratmintagyűjteményt.² Ez az alapos feldolgozás mintaképpül szolgálhatna valamennyi kora újkori erdélyi oklevél-formulárium vizsgálatának, bár – tegyük hozzá – a csupán tucatnyi lapot és 22 formulát tartalmazó Jacobinus-féle formulárium olyan minden részletre kiterjedő vizsgálódást tett lehetővé, ami a több száz lapos, illetve több száz formulát magába foglaló mintagyűjtemények esetében aligha végezhető el. Egyetértünk Bónis ama megállapításával is, miszerint „az erdélyi formulagyűjteményeket legalább regeszták és kivonatok formájában egyenként ki kell adni, s le kell szűrni belőlük a kínálózó tanulságokat”,³ de véleményünk szerint már az is elegendő lenne, ha egyfelől minden egyes fejedelemség kori formuláriumról alapos ismertetés születne, másfelől közlésre kerülnének az egyes formulák élén álló rövid címek, melyek – az esetek zömében – jól tájékoztatnak a szöveg lényege felől. Mindezek alapján ugyanis a kutatók könnyedén tájékozódhatnak a kézirat tartalmáról, az érdeklődésre számot tartó szövegeket pedig speciális – jog- és intézménytörténeti vagy diplomatikai – érdeklődésüknek megfelelően eredetiben is megvizsgálhatnák. Azok esetében viszont, melyek tartalmazzák az egyedi adatokat (ti. személy- és helyneveket, dátumot), vagy bizonyos szempontból érdeklődésre tarthatnak számot, mi is hasznosnak látjuk a regesztaformában való közlést,⁴ ezek ugyanis a formulaminőségükön túlmenően – némi óvatossággal – más tekintetben is jól hasznosíthatók.

Működésének első fél évszázadában a fejedelmi kancellárián több formuláriumot is használtak. Ezek közül a Bácsi János-féle formuláskönyvet Pécsi Anna még 1938-ban ismertette,⁵ néhány

Fejér Tamás (1977) – tudományos munkatárs, PhD, EME, Kolozsvár, fejertamas77@yahoo.com

Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ *A Somogyvári formuláskönyv. = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* (Szerk. Bodor András et alii) Kvár 1957. 117–133; *Uzsai János Ars Notariája.* Filológiai Közöny VII(1961). 229–260; *Az Ars Notaria mint retorikai és jogi tankönyv.* Filológiai Közöny IX(1963). 373–388; *Magyi János formuláskönyve és a gyakorlati jogtanítás. = Jubileumi tanulmányok.* I. A pécsi egyetem történetéből. Szerk. Csizmadia Andor. Pécs, 1967. (a továbbiakban Bónis: Magyi János) 225–260.

² Bónis György–Valentiny Antal: *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602).* Kvár 1947. (Jogtörténeti és Népi Jogi Tanulmányok 2.) (a továbbiakban Bónis: Jacobinus)

³ Bónis: *Jacobinus* 5.

⁴ Iványi Béla pl. a formulák élén található címek mellett a „valóban expediált formulákat”, valamint a „legérdekesebbeket és legértékesebbeket” teljes szöveggel közölte. Vö. *Egy 1526. előtti ismeretlen kézíratos formuláskönyv.* Történelmi Tár XXVII(1904). 481–538; XXVIII(1905). 33–41.

⁵ *Az erdélyi fejedelmi kancellária első formuláriumos kézírata. = Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére.* Bp. 1938. 385–393.

esztendővel később pedig Bónis György Jacobinus János említett iratmintatárát dolgozta fel. Az ígéretes kezdetek után azonban az oklevél-formuláriumok iránti érdeklődés megszűnt, csupán az utóbbi időben beszélhetünk némi változásról, amennyiben a Bácsi János-formuláskönyvnek a korábnál jóval elmélyültebb vizsgálata is megkezdődött.⁶ Az említett mintagyűjtemények mellett még két olyan kéziratról, illetőleg egy kézirat töredékről tudunk, melyeket szintén használtak a kancellárián a 16. század második felében: ezek közül kettő a kolozsmonostori konventnek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött hiteleshelyi levéltárában az F 15: 12 (Stylianarium cancellariae Sigismundi Báthory), illetőleg F 15: 64 jelzet alatt (utóbbi töredék, és a formulák kiadójaként János Zsigmond, valamint Báthory Kristóf tűnik fel), egy pedig a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található Ms. 999 (Stylianarium) jelzet alatt. Meglehetősen gazdag anyagról van tehát szó: példának okáért a Bácsi János-féle, valamint az említett F 15: 12 (KmFk) és Ms 999 jelzetű formuláriumok közel 1000 oklevélmintát őriztek meg, következésképpen ha nem is kimerítő, de mindenképpen alapos tájékoztatást nyújtanak a 16. század második felének oklevél- és irattípusairól, köztük alighanem olyanokról is, melyek eredetiben nem maradtak ránk. E helyen csupán az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában őrzött oklevél-formulárium ismertetésére szorítok, bár végső soron szükséges lenne valamennyi formuláskönyv azonos szempontok szerinti vizsgálata ahhoz, hogy minél teljesebb képet nyerjünk – egyebek mellett – a kancellária mindennapi ügyviteléről is. A formulariumok ugyanis a jogtörténeti vonatkozások mellett legalább annyira fontosnak minősülnek a tágabb intézménytörténeti vagy a szűkebb diplomatikai szemszögből is.

Tudomásunk szerint első alkalommal Kelemen Lajos ismertette röviden a formuláskönyvet a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattáráról még 1955-ben összeállított, de – különböző okokból – csupán 2010-ben megjelent munkájában. Kelemen Lajos szerint a kézirat akkor több mint 20 darab formuláriumot őrzött a 16–19. századokból, melyek közül megemlíti a legkorábbi, a Bácsi János-féle mintagyűjteményt, majd – írja – „a másik, ennél érdekesebb stylianarium a Báthory Zsigmond kancelláriáján kelt oklevélformák kancellisták kezétől származó másolata”.⁷ A mintagyűjtemény alaposabb vizsgálatára viszont sem akkor, sem később nem került sor. A. A. Rusu ugyan használta a kéziratot, és közölte abból az ortodox egyházzal kapcsolatos formulákat, de részletesebb vizsgálatába nem bocsátkozott.⁸ B. Nagy Margit a gyulafehérvári vár és fegyvertár, valamint a Báthory Zsigmond környezetében feltűnő olasz orvosok,⁹ Kovács András művészettörténész pedig az említett fejedelmi armamentarium személyzete kapcsán használta fel a formulárium vonatkozó adatait.¹⁰ Mindezek ellenére az iratgyűjtemény, úgyszintén annak gazdag anyaga voltaképpen ismeretlen maradt a kutatás előtt.¹¹

⁶ Bogdándi Zsolt: *Fráter György bírói működésének emlékei Bácsi János formuláskönyvében*. Történelmi Szemle LVI(2014). 621–638.

⁷ *Kézirattári értékeink*. Közzéteszi B. Nagy Margit. Kvár 2010. (Erdélyi Tudományos Füzetek 265.) 48.

⁸ *Raporturi ale curții principelui Sigismund Báthory cu ierarhia românilor din Transilvania la începutul ultimului deceniu al secolului al XVI-lea*. Acta Musei Porolissensis XII(1988). (a továbbiakban Rusu: Raporturi) 311–315. A 127. és a 298. formulákat tette közzé teljes szöveggel. (Itt jegyezzük meg, hogy mind a szövegben, mind a jegyzetekben a formulák számára hivatkozunk, ugyanis a függelékben közölt jegyzékben megadjuk a pontos lapszámokat.)

⁹ *Kolozsvári kőfaragó műhelyek*. XVI. század. Bp. 1985. 230, 280, 281.

¹⁰ „Farkas az én nevem...” *A gyulafehérvári fejedelmi fegyvertár és ágyúöntés kezdeteinek történetéhez*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem-és Régiségtárából. Új Sorozat II(2007). 163–164.

¹¹ Itt említjük meg, hogy alig több mint tucatnyi formula a mintául szolgáló eredeti oklevelek vagy azoknak a királyi könyvekbe fellelhető másolatai közzététele révén már ismert a kutatás előtt. (Ezeket a közléseket az egyes formuláknál a függelékben jelöltük.)

A kézirat 30 x 19,4 cm méretű, és 160 számozott, illetve – a 129. és 130. foliók között – egy számozatlan, összesen tehát 161 lapot tartalmaz (a modern – gépi – számozásra természetesen az Egyetemi Könyvtárban került sor).¹² A formulák sorszáma ugyanakkor arról tanúskodik, hogy a kéziratból több lap is hiányzik.¹³ Minden jel szerint a formulákat előbb külön álló ívfüzetekre írták, és csupán a kézirat befejezése után került sor azok egybekötésére. A körülvágás nyomai is láthatók, amennyiben több széljegyzet megcsonkult, ugyanakkor az utólagos egybekötésre enged következtetni az a tény is, hogy a formularium utolsó négy foliója felcserélődött (a helyes sorrend tehát: 156r–v, 159r–v, 160r–v, 157r–v, 158r–v). Az oklevélformulákat alighanem a kézirat összeállításakor számozták meg, de következtelenségek itt is megfigyelhetők.¹⁴ A 312. formulától pedig az egykorú számozást modern, golyóstollal írt sorszám váltja fel a kötet végéig. Eszerint 392 darab formula van. Minthogy azonban a kéziratból több lap is hiányzik, ugyanakkor a későbbi számozás kihagyta a rövid, de voltaképpen formulának minősülő szövegeket,¹⁵ kéziratunk valójában 399 szövegegységet tartalmaz. Ezek közül viszont, amint a függelékből is kiderül, néhánynak a szövege csonka, ugyanakkor vannak olyanok is, melyek – legalábbis a kancelláriai oklevéladás tekintetében – nem minősülnek formulának (pl. az alábbiakban tárgyalt menyegzői meghívók). A kézirat vízjelei a brassói,¹⁶ a szebeni,¹⁷ továbbá a memmingeni¹⁸ és kempteni¹⁹ (Németország), valamint a lengfeldeni (Ausztia)²⁰ papírmalmokat jelölik meg a felhasznált papíros származási helyeként.²¹ A formuláriumnak egyébként eredeti címe nincs, írása több kéztől származik. A formulák nyelve természetesen a latin, csupán három magyar szöveget találunk, melyek közül egyik átírás során került be a 193. oklevélformulába, másik kettő pedig menyegzői meghívó (249, 251. sz.).

¹² A kézirat egykori tulajdonosairól igen keveset sikerült megtudni. A formularium első oldalán található, részben kifakult írású bejegyzésből arról értesülünk, hogy a kéziratot Uyfalui Korro Pál 1739. február 20-án csikdelnei Csato Zsigmond udvari tanácsosnak engedte át használatra („Nb. Ad usum concessi spectabili ac generoso domino Sigismundo Csato de CsikDelne consiliario aulico anno 1739 20 Februarii. Paulus Korro[?] de [...]Uyfalu[?]). A második oldalon pedig feltűnik egy újabb tulajdonos neve: Bálinth Pál, aki a kéziratot 1746-ban Pesten, a Hétszemélyes Tábla ülésén kapta meg (Anno 1746 occasione celebrationis excelsae Tabulae Septemviralis mihi infranominato dono oblatu est Pestini. Paulus Bálinth manu propria). Azt már nem sikerült kideríteni, hogy a formularium mikor és milyen úton került az Egyetemi Könyvtár őrizetébe.

¹³ A kézirat elejéről és végéről bizonyosan kiszakadt legalább egy-egy lap, ugyanis a formulák sorszáma 4-től kezdődik, az utolsó szövegegység pedig csonka; a 15–26., 27–35., 38–42. és a 63–66. formulák között hasonlóképpen több lap hiányzik, a 120–121. foliók között pedig kivágtak két lapot. Egészében véve a kötet jó állapotban maradt ránk.

¹⁴ A 71. és 72. formula között egy számozatlan maradt ugyan, de e rövid, kétszori bejegyzés végén a „Huius formula invenitur nro. 7.” megjegyzés utal arra, hogy a szöveg megegyezik a 7. szám alatti formulával; a 89-ről a számozás a 91-re ugrik, viszont ezután ismét 91-es sorszám következik; a 150-t nem számozták meg; két 153-as sorszám van, de 154. nincsen; a 172. számozatlan; a 309. utáni formula szintén számozatlan, de utána a 311. következik.

¹⁵ Egyéb következtelenségek is vannak: pl. a 172. formulának elejét az 51v–52r-a, végét pedig a 62v-a másolták be, de csak utóbbi kapott sorszámot (194. sz.). Ugyanakkor a 141r-n levő első formulát megszámozták (356. sz.) ugyan, de az annak végéhez csatolt másik szöveget már nem.

¹⁶ Fol. 21, 23, 25, 27, 28, 29, 35, 36, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 91, 93, 95, 97, 100, 101.

¹⁷ Fol. 37, 38, 40, 43, 45, 47, 49, 52, 54, 56, 58, 60, 62.

¹⁸ Fol. 4, 5, 6, 63, 64, 65, 66, 103, 104, 105, 109, 111, 112, 115, 117, 118, 119, 123, 124, 127, 128, 132, 134, 136, 137, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 154, 157, 158, 160.

¹⁹ Fol. 71, 74, 76, 77.

²⁰ Fol. 10.

²¹ A vízjegyek azonosításánál felhasznált munkák: Alexandru Mareş: *Filigranele hártiei întrebuințate în Țările Române în secolul al XVI-lea*. Buc. 1987. (a továbbiakban: Mareş: *Filigranele*); Jakó Zsigmond: *Filigranele transilvănene din secolul al XVI-lea*. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historia 13(1968) nr. 1. (a továbbiakban: Jakó: *Filigranele*) 12–13.

A kézirat, mint említettük, 399 szövegegységet tartalmaz. Ez is jól mutatja, hogy az igen csak szétágazó kancelláriai ügyintézésnek szüksége volt olyan formuláskönyv(ek)re, amely a szükséges oklevél- és iratfajták mintadarabjainak minél teljesebb gyűjteményét tartalmazza. Tekintettel ugyanis a kiforrott formulákra vagy az iratfajták nagy változatosságára, a mintagyűjteményt alighanem az oklevélszerkesztésben jártas hivatalnokok sem nélkülözheték, de különösen a kevésbé tapasztalt íródeákok forgatták nagy haszonnal. A formulárium összeállítói tehát az ügyintézés során keletkezett okleveleket – vagy legalábbis azok egy részét – több-kevesebb kihagyással bemásolták a kéziratba azzal a gyakorlati céllal, hogy azok a későbbiekben mintául szolgáljanak azonos típusú iratok megszerkesztéséhez. Következésképpen a formulák – amint a későbbiekben példákkal is bemutatjuk – az eredeti oklevélhez viszonyítva több-kevesebb adatot őriztek meg: igen ritkán az oklevél minden egyes elemét, gyakrabban pedig – nélkülözve valamennyi egyedi vonatkozást, azaz a személy- és helyneveket, keltezés – csupán azokat a részeket tartalmazzák, melyek szükségesek voltak az új irat megszerkesztéséhez. A formulák számottevő része viszont e két „típus” között mozog: pl. lerövidült az intitulatio és az inscriptio, elmaradt részben vagy egészben a keltezés, a személy- és helynevek egy része, melyeket – a formuláriumokra jellemző módon – általában T/T de T vagy ritkábban N betűkkel helyettesítettek.²² A formulák élén általában nagyobb betűkkel írt „címek” tájékoztatnak az iratfajtról (s egyidejűleg a szövegek lényegéről), elvéve pedig az egyedi tartalomra is utalnak (pl. 170. sz.: *Nobilitatio pro Ioanne Fiotta cum armis*; 266. sz.: *Donatio duorum pratorum foenilium egregio domino Benedicto Mindzentyh*).

A formulák részben „de iustitia” jellegűek, tehát a fejedelmi törvénykezéssel kapcsolatosak (pl. idéző, tanúvallató, visszaküldő, perhalasztó, perleszállító és ítéletlevelek), részben pedig a fejedelmi kegynylvánító jogkörben kiadott ún. „de gratia” oklevelek mintáit tartalmazzák (pl. címereslevelek, lófősítések, gyalogpuskás és szabados kiváltságok, vásárjog, birtok és tized adománya, perújítás kegyelemből, ispáni, tizedarendátori, királybírói, püspöki kinevezések, kegyelem elítéltnék, bányaművelés engedélyezése, mentesítések, menlevelek, consensus-levelek, megerősítések, gyám kijelölése, igazság szolgáltatásának elrendelése, letartóztatási parancs stb.). Előbbi természetesen a fejedelmi kisebb, utóbbi pedig a nagyobb kancelláriai működését tükrözi. Egy „vegyes” mintagyűjteménnyel van tehát dolgunk, melyet a fejedelmi kancellária mindkét ügyosztályán használtak, és amely a kiterjedt kancelláriai oklevéladásnak csaknem valamennyi területét érinti. Több oklevél a kancellária hiteleshelyi jellegű tevékenységének eredménye, mely során többnyire az ítélmester, ritkábban a kancellár előtt tett bevallásokról okiratokat állítottak ki a felek részére²³ (pl. zálogosítás: 130, 155, 184. sz.; adomány: 137. sz.; birtokcsere: 192. sz.; végrendelet: 326–327. sz.; ügyvédvállás: 115–126; ügyvédsvó visszavonása: 150. sz.; meghatalmazó levél: 230, 342. sz.; tiltakozás: 62, 133, 153, 189, 195–196, 262. sz.; nyugta: 200, 232, 373–375. sz.) Ezek mellett akad néhány olyan oklevélminta is, mely nem a fejedelmi kancelláriától származik (pl. az uralkodó nevében kelt parancsra hiteleshelyek vagy vajdai emberek által a kancelláriának megküldött legkülönfélébb jelentések: 45–46, 113, 179, 197–199, 216, 268, 336. sz.; menyegzőre hívó levelek: 238, 248–251. sz.; vagy más, alább

²² Arra is van példa (258. sz.), hogy a személynevre nem a gyakori T betűvel utal, hanem azt rövidíti: pl. „mag[nifi] ci d[omini] I[oannes] G[alfy], magistri curiae et consilarii nostri”, és akit tehát tisztségei alapján minden kétséget kizáróan azonosíthatunk Gálfi János tanácsúrral.

²³ A fejedelmi kancellária ilyen jellegű működéséről lásd Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kvár 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274.) 41–44.

említendő kiadóktól származó oklevelek). Észrevehető a szerkesztők törekvése, hogy iratfajták szerint csoportosítsák a formulákat (pl. a 87–98, 355–372. számok alatt idézések, a 115–126. alatt ügyvédvallások, a 166–172. alatt nemesítések, a 8–11, 343–354. alatt megintések találhatók stb.), de az is megfigyelhető, hogy esetenként tárgyak szerint összefüggő oklevélmintákat másoltak be egymás mellé (pl. a 295–298. számú formulák egyházi vontakozásúak, ezen belül a 297–298. szövegek az ortodox egyházzal kapcsolatosak, a következő, 299. formula pedig szintén román vonatkozású, amennyiben vajdai tisztség adományozásáról van szó – ez utóbbi három szöveg tehát újabb tárgyi egységet alkot; a 306–310. formulák mind szász vontakozásúak). Arra is találunk példát, hogy a két csoportosítási elv keveredik, tehát iratfajták és tárgy szerint is csoportosítanak a szerkesztők: pl. a 144–149. formulák mind birtokosztállyal kapcsolatos – tágabb értelemben vett – mandatumok, ezen belül a 144, 146. iratminták intő- és idézőlevelek, a 145. és 147. formulák parancslevelek birtokosztály megtételére, a 148. intő- és idézőlevél, mellyel a fejedelem ugyanakkor meghagyja az illetékeseknek az esetleges per megítélését, valamint – ha a felek az ítélettel nem elégednének meg – annak felküldését a jelenléte elé, a 149. pedig certificaroria. Tudatos csoportosítás nyomát tehát itt-ott megtaláljuk, de rendszerről a kézirat egészét illetően nem beszélhetünk. A formulák nagy száma, úgyszintén a kézirat-összeállításnak – alább tisztázandó – ideje arra enged következtetni, hogy a szerkesztők több éven át gondosan gyűjtötték a ténylegesen kibocsátásra kerülő okiratok szövegét annak érdekében, hogy a hivatalnokok csaknem minden felmerülhető esetre találjanak mintát.

A formulák elsöprő többsége Báthory Zsigmondot jelöli meg kiadóként. Időrendben haladva Majláth István vajdától egy darab (49. sz.), János Zsigmondtól négy darab (322, 334, 355, 358. sz.),²⁴ Báthory Istvántól egy darab (270. sz.), Báthory Kristóftól kilenc darab,²⁵ Rudolf magyar királytól két darab (365, 366. sz.), a kolozsmonostori konventtől egy darab (282. sz.), a gyulafehérvári hiteleshelytől pedig három darab (179, 185, 186. sz.)²⁶ származik. Ezek mellett Kovacsóczy Farkas kancellár (141. sz.), Prépostváry Bálint egri várkapitány (103. sz.), Karánsebes districtus várnagyai Igeny György, Huzardy János és helyettes szolgabírája Buday János²⁷ (187. sz.), ugyanazon districtus várnagyai Simon János, Flore Miklós és alszolgabírája Laczugh Miklós (213. sz.), továbbá Gerendi János (286. sz.) egy-egy oklevél kibocsátójaként tűnik fel. Találkozunk ugyan néhány olyan formulával is, melyeknek kiadóját a szöveg nem jelöli, de alighanem ezek zöme is Báthory Zsigmondnak tulajdonítható.²⁸ Nem teljesen világos előttünk, hogy milyen megfontolásból vették fel ama oklevélszövegek egy részét, melyek nem a fejedelmi kancelláriától származnak. És itt nem a különféle, fentebb már említett relációkra gondolunk – melyek egy része alighanem kancelláriai íródeákoktól származik, következésképpen szervesen illeszkedik a formulák sorába –, hanem pl. Gerendi János manumissionálisára

²⁴ János Zsigmondnak tulajdonítottuk azokat a szövegeket is, melyek csupán Ioannest tüntetik fel kiadóként.

²⁵ 48, 172, 328, 338, 362, 369, 370, 371, 372. sz.

²⁶ A 186. formula kiadójára lásd: *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I/3.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. Kvár 2005. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3. Szerk. Jakó Zsigmond) (a továbbiakban: ErdKirKv I/3). 1529. sz.

²⁷ Itt említjük meg, hogy a nevezett két várnagyot és helyettes szolgabírákat nem sikerült fellelni Pesty Frigyesnek Szörény vármegye tisztviselői karáról készített összeállításában sem az 1593. esztendőnél, sem a korábbi éveknél (Vö. *A Szörényi bánág és Szörény vármegye története.* I. Bp, 1877. 322–323), ami óvatosságra int az adatok helyességét illetően.

²⁸ 200–201, 205–206, 290–291, 295, 298–299, 323–327, 330–331, 335, 340–341, 356–357, 359–360, 368, 373–375, 386–389. sz.

vagy a fentebb is említett karánsebesi tisztségviselők által kiállított oklevelekre. Az bizonyos viszont, hogy az illető hivatalnok ezeket az iratokat is fontosnak vélte – még ha nem is a kancelláriai oklevéladás tekintetében –, és ezért másolta be a kéziratba.

A dátumot 43 oklevélminta adja meg.²⁹ Ezek közül a legkorábbi 1538. április 19-én, a legkésőbbi pedig 1595. május 20-án kelt. További 15 formulának a dátumát a mintául szolgáló oklevelek, kettőnek pedig a KmFk-ben fellelhető másolata adják meg, és ezek az 1583. szeptember 5.–1595. január 2-a közötti időszakból származnak. Összesen tehát 60 bejegyzés keltezését ismerjük, melyek közül 58 darab Báthory Zsigmond uralkodása idején, 1583–1595 között kelt, ezek zöme is (51 darab) az 1590–1595-ös esztendőkből. Vannak olyan formulák is, melyek csak az évi (pl. 105, 162. sz.) vagy a havi és napi keltezést adják meg (pl. 182, 195, 221. sz.), néhány pedig csupán a keltezés helyét tünteti fel.³⁰ Bizonyos, hogy a dátum nélküli formulák jelentős része a bennük fellelhető adatok vagy egyéb konkrét utalások alapján tágabb vagy szűkebb évkörökre keltezhető, de ezzel jelen tanulmány keretében nem kívánunk foglalkozni.

Ami a formuláskönyv összeállításának helyét és idejét illeti, fenti vizsgálódásunk alapján az alábbi eredményekre jutottunk. Minthogy a formulárium csaknem kizárólag kancelláriai kiadványokat tartalmaz, bizonyos, hogy a kézirat keletkezésének helye a fejedelmi kancellária volt. E kancelláriai használatra összeállított „hivatalos” iratmintatár szerkesztőit viszont – legalábbis a kutatás jelenlegi állása szerint – név szerint nem sikerült megállapítani. E tekintetben a kancelláriai íródeákok által a kancelláriának megküldött különféle jelentőlevelek, valamint a formuláskönyv kézírásainak összehasonlítása alapján remélhetünk eredményeket. A kézirat datálásának kérdésében a vízjelek is segítségünkre voltak: a brassói vízjelnek a formulárium feltűnő legkorábbi változatáról tudjuk, hogy 1589-ben már használatban volt,³¹ némi óvatossággal tehát terminus post quemnek az 1588-ik esztendőt tekinthetjük. Valamikor ezután kezdhették meg tehát a szerkesztők az okleveleknek jelen kéziratba történő másolását.³² Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a keltezett oklevelek zöme – mint említettük – az 1590-es esztendők elejéről származik. (Itt jegyezzük meg, hogy a formulák dátumai – legjobb esetben – a mintául szolgáló eredeti okiratok keltét adják meg, de egyidejűleg terminus post quemként szolgálnak az illető oklevelek formulává alakításának időpontjához.) A formulárium datált darabjai közül a legkésőbbi 1595. május 20-án kelt, ezután viszont még mintegy 80 formulát másoltak be a kéziratba. Az összeállítás befejezésének időpontja tehát – minden valószínűség szerint – 1595 végére, 1596 első felére tehető, amennyiben a kézirat egykori terjedelme nem haladta meg jelentősen a ma meglévő 161 lapot.

²⁹ Ezek közül a 169. formula keltezéséről tudjuk, hogy téves (lásd a 33. jegyzetet). Ugyanakkor ide számítottuk a 193. (fol. 62r), valamint a 268. (90r–v) formulákba átirított okleveleket is, amelyek szintén megadják a dátumot.

³⁰ Pl. 36, 53, 58. sz. A keltezésnek olyan változataival is találkozunk, mint pl.: „Datum in Alba Iulia, die etc. anno domini etc.” (59. sz.); „Datum in civitate nostra N die N mensis N anno N.” (78. sz.). Ezek mellett vannak olyan esetek is, amikor a formula szövegében tűnnek fel dátumok, pl.: 27, 87, 216, 268, 312, 385. sz. Ezek esetenként jó segítséget nyújtanak az oklevél keltének megállapításában.

³¹ Fol. 36.: vö. Jakó: Filigrane 12. (36. vízjel); Mareş: Filigranele 17. (126. vízjel). A brassói vízjelnek egy másik típusát nem sikerült ugyan pontosan azonosítani a közzétett anyagban, de hasonló változatai legkorábban szintén 1589–1590-ben tűnnek fel. Pl. fol. 82, 101.: vö. Mareş: Filigranele 17. (129–132. vízjelek); Kolozsvári Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: KvNLT), Oklevelek törzsgyűjteménye, nr. 150 (1589.); Uo. Középkori oklevélgyűjtemény, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 346 (1590), Mike Sándor-gyűjtemény, nr. 69. (1590).

³² Nem teljesen világos előttünk, hogy Rusu említett tanulmányában milyen megfontolásból tette a kézirat összeállításának kezdetét 1592-re. Vö. Rusu: Raporturi 311.

Némi betekintést nyerünk az egyes formulák elkészítésének a folyamatába is, amennyiben több mintául szolgáló oklevél szövegének másolata megmaradt Báthory Zsigmond liber regiusaiban, kettőnek eredetijét (melyek közül egyiknek királyi könyvbeli másolatát) is ismerjük, néhánynak a szövegvariánsa pedig bekerült a KmFk-ba is. Ezek közül csupán az alábbi szövegváltozatok összevetése során észlelt eltéréseket ismertetjük részletesebben. A 169. formula alapjául szolgáló oklevél másolatát Báthory Zsigmond 1590–1591. évi liber regiusából ismerjük.³³ Utóbbit csupán kivonatos formában vezették be, a formula tehát jóval teljesebb szöveget őrzött meg, bár kimaradtak a mentesített ház szomszédjainak nevei, ugyanakkor a két dátum is különbözik: a királyi könyvbeli bejegyzésnél az 1590. október 8-i, a formula esetében pedig az 1591. december 16-i – minden bizonnyal téves – dátum tűnik fel. Ez egyidejűleg arra is utal, hogy a formuláskönyvek bejegyzéseinek dátumát óvatosan kell kezelni, ugyanis másoláskor az írnokot aligha érdekelte a keltezés – minél pontosabb – átvétele (ez esetben a dátum a formuláskönyvbe való bemásolás időpontját örökíthette meg). A 108. formula szintén a teljesebb szöveget őrizte meg, ugyanis a mintául szolgáló 1591. június 3-i oklevelet csak kivonatos formában vezették be a liber regiusba.³⁴ Ez esetben viszont az oklevélminta – kivéve a dátumot – minden egyedi adatot tartalmaz. Hasonlóképpen bevezették a 221. formula eredetijének másolatát Báthory Zsigmond említett királyi könyvébe.³⁵ Minthogy az illető hivatalnok megerősítő oklevélhez kívánt mintát szerkeszteni, a tízoldalas privilégium a formuláskönyvben mindössze másfél oldalnyira rövidült, ugyanis a három átírandó okiratnak csupán a kibocsátóit említi meg, melyeket a „*Descriptis litteris omnibus usque ad finem conclusio hoc modo sequitur*” megjegyzés után a szokott megerősítési záradék követ. Itt ismét megjegyezzük, hogy a formula havi és napi keltezése február 20-a, a királyi könyvbeli másolaté viszont (1591.) január 26., az egyik átírt oklevél tényleges kiadói helyett pedig egy fiktív név tűnik fel Petroczky Gergely személyében. Ezek mellett elmaradnak a birtokok nevei, melyek a formula szerint Szörény vármegyében fekszenek, holott máramarosi jószágokról van szó. Többé-kevésbé ugyanezeket figyelhetjük meg a 158. formula és 1588. május 18-án kelt eredetijének³⁶ összevetése során is: az átíró oklevélhez készült mintából mindkét átírandó oklevél kimaradt, és az egyébként terjedelmes eredeti okirat mintegy fél oldalra rövidült. Ugyanakkor a keretoklevél is hiányos, de az abban feltűnő személynevek és a bemásolandó oklevelek típusának megnevezése lehetővé tette az eredeti okirat azonosítását. Megemlítjük továbbá a 181. formulát, melyből a királyi könyvben fellelhető másolathoz³⁷ képest az alábbi részek maradtak ki: „*Bathory de Somlio vaivoda Transsylvaniae et Siculorum comes etc.*”, „*tenore praesentium significantes quibus expedit universis*”, „*nonnullorum dominorum consiliariorum nostrorum singularem intercessionem nobis propterea factam*”, „*fidelitate et fidelibus servitiis nobilis Michaelis Kathonay Coloswariensis, quae ipse nobis et huic regno pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuit et impendit, ac in futurum etiam exhibiturus et impensurus est*”, „*Michaelem Kathonay*”, „*Nagybania*”, „*in civitate nostra*”, „*die secunda mensis Novembris anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo*”. Egyidejűleg megemlítendőnek tartjuk,

³³ MNL OL (a továbbiakban Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) F 15: 11. fol. 30r. Vö. ErdKirKv I/3. 1269. sz.

³⁴ Uo. fol. 260v. Vö. ErdKirKv I/3. 1579. sz.

³⁵ Uo. fol. 152v–157v. Vö. ErdKirKv I/3. 1393. sz.

³⁶ KvNLT, Középkori oklevélgyűjtemény, Wesselényi cs. zsidói lt., 2. doboz (1586–1600), 150. sz.

³⁷ MNL OL, F 15: 11. fol. 44r. Vö. ErdKirKv I/3. 1287. sz.

hogy a formulában Szatmári András deák nobilis-ként, a királyi könyvbeli másolatban viszont nagybányai lakosként *circumspectus* jelzővel tűnik fel. A 223. mintaoklevélnek a királyi könyvbe bemásolt szöveghez viszonyítva³⁸ csaknem fele – a *pertinentia* formulától a dátumig terjedő rész – hiányzik, ugyanakkor a családnevek egy része pontatlan (pl. *Georgius Domonosk* helyett *Georgius Bako* tűnik fel), illetve több személynév is kimaradt. A 309. formulából csupán a „*Bathori de Somlio vaivoda Transsylvaniae et Siculorum comes*”, „*commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis*”, „*ad*”, az intézkedésben lényeges szerepet játszó „*non*”, továbbá a „*non facturi*”, „*perlectis exhibenti restituti*”, „*Albae Iuliae die quinta Septembris anno domini millesimo quingentesimo octogesimo tertio*” részek maradtak ki, egyébként szó szerint visszaadja a királyi könyvben megtalálható bejegyzés szövegét.³⁹ Ez esetben tehát a mintaoklevél – kivéve a dátumot – minden egyedi elemet tartalmaz, és voltaképpen csak az általánosabb formulás részek maradtak ki.⁴⁰ A 110. formulából kimaradt ugyan a keltezés, valamint két másik szó, de egyébként teljes egészében megegyezik a *liber regius*ba bemásolt változatával.⁴¹

Mint említettük, egy formulának ismerjük az alapul szolgáló eredetijét, valamint királyi könyvbeli másolatát is. Mindhárom variánst teljes szöveggel adjuk, ugyanis tanulságos lehet több tekintetben is (lásd a függeléket). Megfigyelhető, hogy a formula és az eredeti között voltaképpen kevés az eltérés, a keltezés hiánya viszont komoly akadály az előbbi történeti forrásként való hasznosításában. Dátum hiányában a formulát legfennebb Mindszenti Benedek *cubicularius* és tizedárendátori tisztsége alapján keltezhetnénk szorosabb évkörökre (egyébként árendátori tiszteről az alábbiakban még szót ejtünk). A királyi könyvben levő bejegyes – jóllehet kivonatos formában írták be – viszont minden lényeges adatot tartalmaz. Ez arra enged következtetni, hogy a *liber regius*okban gyakran feltűnő kivonatos bejegyzések más szövegezésben ugyan, de tartalmazzák az eredeti oklevél minden lényeges adatát.

A fentiek összegzéseként megállapíthatjuk, hogy a mintául szolgáló oklevelek szövegét rövidebb-hosszabb passzusok, általában az egyedi vonások részbeni vagy teljes elhagyásával alakították formulává, megtartván mindazokat az elemeket, melyek alapján a későbbiekben teljes értékű oklevelet szerkeszthettek. Ama formulák esetében, amelyek részben vagy – igen ritkán – egészen megőrizték a hely- és személynéveket, valamint a keltezést, a királyi könyvben fellelhető változatukkal való összevetés azt mutatja, hogy az oklevélformulák szerkesztői nem mindig törekedtek az egyedi vonások pontos átvételére – tegyük hozzá: nem is az volt a céljuk –, hanem esetenként azokat fiktív keltezésekkel vagy személynévekkel helyettesítették. Azokat a formulákat tehát, melyek tartalmazznak egyedi vonásokat, formula-mivoltuk mellett történeti forrásként – a lehetőség szerint – kontrollforrások segítségével ajánlatos felhasználni.

Ami a mindkét formuláskönyvben feltűnő szövegeket illeti, az alábbiakat észleltük. A 86. formula még megtartotta a személynévek egy részét, a KmFk 14–15. oldalaira bemásolt változatból ezek viszont kimaradtak. S minthogy a szakirodalom megállapítása szerint a minél több

³⁸ Uo. fol. 134v–135r. Vö. ErdKirKv I/3. 1663.

³⁹ Uo. F 1: 3. fol. 106v–107r. Vö. ErdKirKv I/3. 337. sz.

⁴⁰ Hasonlókat figyelhetünk meg az 59. formula és eredetijének a királyi könyvben fellelhető másolata (MNL OL, F 15: 11. fol. 45r. Vö. ErdKirKv I/3. 1298.) összehasonlítása során is: bizonyos formulás részek mellett hiányzik a keltezés, illetve a kedvezményezett nevét is csonkán (*Nicolai T. Albensis*) tüntette fel a szerkesztő.

⁴¹ MNL OL, F 15: 11. fol. 313v–314r. Vö. ErdKirKv I/3. 1626. sz.

egyedi vonás jelenléte arra utal, hogy az illető szöveget közvetlenül az eredetiről másolták,⁴² nem kizárt, hogy a hiányosabb változat a formuláriumunkban fellelhető szöveg alapján készült, az újabb másolás során pedig a feleslegesnek tűnő egyedi vonásokat mind elhagyták. A 362. formula és a KmFk 37–38. oldalán található variánsa, bár címük is azonos, jó példát nyújtanak arra, hogy a formulárium készítői előtt nem a szöveghűség, hanem ama gyakorlati cél lebegett, hogy használható formulát szerkesszenek. Az egyik kiadójaként ugyanis Báthory Kristóf, a másikénak viszont Báthory Zsigmond tűnik fel (formuláról lévén szó, az az ellentét sem okozott problémát, hogy a Báthory Kristóf-féle szövegben feltűnik az 1590-es évszám). Mindkettő „igazi” oklevélformula, tehát minden egyedi vonást nélkülöz, csak egy hosszabb passzus árulja el, hogy ugyanazon szövegről van szó. Ez esetben is a formuláriumunkban levő szöveg a teljesebb, ami ismét arra utalhat, hogy ez alapján készült a hiányosabb másolat. Hasonló mondható el a 364., valamint a KmFk 42–43. oldalára bemásolt formulákról is, ugyanis az előbbinek a szövege teljesebb, illetve egyedi elemeket is tartalmaz. Azt azért megjegyezzük, hogy egyik szövegben a panaszos férfi, a másikban viszont férjezett asszony. A formulák szerkesztői tehát bármikor módosíthatták az egyedi adatokat, azoknak ugyanis nem volt semmilyen gyakorlati jelentősége. Ugyanakkor arra is van eset, hogy bár a formuláriumunkban levő változat (363. sz.) teljesebb, a másik variánsban (KmFk 42. oldal) is találkozunk olyan szövegrészekkel, melyek viszont az előbbiből hiányoznak. E helyen említjük meg, hogy a 391. formula és a KmFk 52. oldalára bemásolt szöveg közül némileg az utóbbi teljesebb, illetőleg a keltezés is megadja, következésképpen erről készülhetett a mintakönyvünkben levő formula. Minden jel szerint tehát a szerkesztők a kezük ügyében levő és nap mint nap használt formuláriumokból esetenként szövegeket „kölcsonöztek” saját gyűjteményük minél teljesebbé tételére. Megemlítjük még a 279. formulát, illetőleg a KmFk 259. oldalán feltűnő szöveget, melyek teljesen azonosak, és megőrizték az összes az egyedi adatot. Ez esetben alighanem mindkét szöveg alapjául ugyanazon oklevél szolgált. Csupán érdekességképp említjük meg, hogy e formulák értelmében a fejedelem a szakirodalomban is jól ismert Ioannes Muralto orvosnak és diplomatának *salvus conductus* adott.⁴³

Meglehetősen gyakran találkozunk a szövegekben különféle, zömükben latin, egy-két esetben magyar nyelvű „utasításokkal”, melyek az oklevelek szerkesztését hivatottak segíteni (megkímélvén ugyanakkor a kézirat összeállítóit a fölöslegesnek mutakozó vagy a formuláriumokban egyébként is fellelhető szövegrészek újbóli bemásolásától), de egyidejűleg azt is bizonyítják, hogy a szerkesztők jól ismerték a formulárium tartalmát. Ezenfelül betekintést engednek a kancellárián folyó mindennapi munkába, az oklevelek fogalmazásának menetébe. Más szóval a kancelláriai „aprómunka” olyan konkrét vetületeire hívják fel a figyelmet, melyekről máshonnan nem szerezhetnénk információkat. Az áttekinthetőség végett ezeket az utasításokat három csoportra tagoltuk. Egy részük azt jelöli, hogy az illető formulából kihagyott szövegrész más oklevélminta alapján pótolandó: pl. „Caeterea ut in attestatorii simplicibus” (7. sz.); „Caetera ut in formula praemissa” (14. sz.); „(prout in litteris salvus conductus) usque ubivis in ditione nostra constitutis et commorantibus” (57. sz.); „Initium sit prout in litteris passus: Universis et singulis spectabilibus etc.” (68. sz.); „... etc. caetera ut in

⁴² Bónis: Magyi János 230.

⁴³ Muraltóról bővebben lásd Szabó György: *Egy olasz orvosdiplomata Erdélyben*. Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények XXIV(1980). 2. sz. 201–204; Paul Cernovodeanu, Nicolae Vătămanu: *Un medic elvețian de la curtea din Alba Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus (1563-1602)*. Studii și Articole de Istorie IX(1967). 65–79.

donationis formula usque limitibus existentibus” (137. sz.) „Caetera vide nro. 52 eiusdem formula” (100. sz.); „... etc. ut in donationibus” (223. sz.); „... etc. caetera prout in aliis formulis” (280. sz.); „... etc. vide nro 285. usque earum veritas suffragatur” (305. sz.); „... etc. prout in aliis ad finem usque” (383. sz.). Minthogy az átíró vagy megerősítő oklevelek formulái esetenként nem tartalmazzák az átírandó okleveleket, a szerkesztők felhívták a figyelmet arra, hogy a kibocsátásra kerülő okiratokba azokat be kell másolni: pl. „Interserantur statutoriae de verbo ad verbum.” (46. sz.); „Hic integre et totum debet describi mandatum quo perfecto sic ad caetera progrediendum.” (216. sz.); „Hic tota requisitoria est describenda qua descripta sic exordiendum” (276. sz.); bizonyos consensus-levél mintaszövege (267. sz.) az átírandó oklevélnek csupán a kiadóit említi meg, majd folytatásként hozzáfűzi, hogy azt „usque ad finem videlicet nonagesimo tertio”, azaz a végéig kell bemásolni. „Az uthan mindgiarast ird ezt: Et paulo inferius subscriptum erat [...] Ez uthan esmet scribe hoc: ...”; hasonló a 285. formulába feltűnő utasítás is, miszerint az oklevél bemásolandó „... usque ad finem. Absolutis litteris subiiciatur post numerum anni: Et in ultima earundem margine subscripta erant... Tandem sequitur: ...”. Végül olyan megjegyzésekkel is találkozunk, melyek a formula szövegezéséhez vagy – az illető minta alapján – hasonló iratfajta megszerkesztéséhez nyújtanak segítséget: pl. a 6. formula a kancellária vagy hiteleshely előtt megjelenni nem tudó személy akadályoztatását illetően így szól: „...qui cum ob hoc loci distantiam (vel alio impedimento quocunque fuerit)”, majd utal arra, hogy a kiszállás idejét és helyét is jelölni kell: „Quomodo ipse (tempus) in et ad (locum seu curiam nobilitarem) [...] accessisset”; a váradi levélkeresőkhöz intézett iktatóparancs szövegében a salutatio után azt olvashatjuk, hogy: „(Tandem donatio de verbo ad verbum sine ulla immutatione scribatur. Initium autem inde fiat: Quod nos cum ad nonnolorum etc. Sed pro Quod nos scribatur Cum nos ad etc. in eam formam.) Cum nos dignum et honorificum habentes respectum [...] usque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis. Tandem sequitur: vigore aliarum litterarum nostrarum donationalium [...]” A formula legvégén arra is találunk utalást, hogy „Praesentibus [ti. a „praesentibus perlectis exhibenti restitutis” záradék] omittatur in statutoria ad requisitores etc.” (247. sz.); bizonyos quartának arenda fizetése nélkül való átengedéséről szóló 231. formula végén a szerkesztő egy másik variánshoz is megadja a szükséges adatokat: „Quando vero pro arenda datur, tunc sic scribitur: a loco decimari solitarum pro solita arenda quadraginta florenos uti perhibetur constituenda plebano eius loci annuatim et consuetis temporibus de reditibus arendae decimarum huius regni dependenda vita eiusdem T. durante. Et commissio debet dirigi etiam ad plebanum”; az országgyűlési meghívó formulája (294. sz.) után a szerkesztő felhívta a figyelmet arra, hogy: „Brassoviam et Bistricium scribatur: una cum iudice vestro. Ahol penig polgarmester ninchien, sic: una cum regio sedisque iudicibus vestris.”⁴⁴

Az utasítások mellett a szerkesztők gyakran élnek bizonyos formulás részek erős rövidítésével. Példának okáért az S. P. D. rövidítést említjük meg, amelyet a hosszabb változat: „Secus etc. Praesentibus etc. Datum etc.” segítségével sikerült feloldani.⁴⁵ Találkozunk olyan

⁴⁴ A keltezés nélküli meghívó egyébként az országgyűlés helyeként Tordát és – utólag beszúrva – Gyulafehérvárt, időpontjaként pedig május 12-t és – lapszálen – április 16-t adja meg. Ezek alapján bizonyos, hogy az 1594. május 12–22-i tordai, valamint az 1595. április 16–május 2-i gyulafehérvári országgyűlések meghívójáról van szó. Vö. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. III. 1576–1596. Bp. 1877. (a továbbiakban: EOE) 438, 463, 466.

⁴⁵ Pl. 77, 224–225, 235, 252–253, 277–278, 329, 345–346, 358–359, 372. sz.

esetekkel is, amikor valamelyik szerkesztő a szórenden változtat,⁴⁶ rövidebb passzusokat felcserél,⁴⁷ javításokat eszközöl,⁴⁸ lapszálen más lehetséges változatokat is megad,⁴⁹ vagy betold kimaradt szavakat.⁵⁰ Végezetül felemlítjük azt az esetet is, amikor egy formulának az utolsó harmadát néhány lappal hátrébb másolták be, erre viszont a „Caetera vide numero 194 inferius” jegyzettel utaltak.⁵¹ Itt egyszerűen arról van szó, hogy a szerkesztők a címereslevelek sorát újabbal kívánták bővíteni, de már nem maradt elegendő hely a terjedelmes okirat bevezetésére. Ez alapján ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy a kézirat összeállítása során a szerkesztők azonos típusú iratoknak fenntartottak bizonyos számú lapot, és azt utólag töltötték meg. Erre viszont – amint a *Függelekben* közölt jegyzékből is kiténik – meglehetősen ritkán került sor, egyébként az iratfajták csoportosításában a rendszer jobban érvényesült volna.

Vizsgálódásunk utolsó mozzanataként a kézirat gazdag és sokrétű tartalmi vonatkozásaiból említünk fel néhányat. Mindenekelőtt a Báthory Zsigmond környezetében vagy a fejedelemség területén tevékenykedő, ott megforduló idegenekre hívjuk fel a figyelmet. A kézirat lapjain feltűnik Simone Genga fejedelmi „architectus”, akinek a fejedelem évenként 76 köböl búzát és 8 hordó bort utalt ki a gyulafehérvári vár bevételeiből (191. sz.); Hieronymus Vitalius Cremonensis, a fejedelmi tüzérség főkapitánya („capitaneus supremus tormentorum nostrorum bellicorum”), aki Venustus Themistoclest, a fegyvertárban működő fejedelmi familiárist („familiarem nostrum in armamentario nostro Albensi”) törvényes meghatalmzottjává vallja pereinek, különösen Laurentius Ardenti Italus krakkói kereskedővel bizonyos ügyei és adósságai kapcsán Lengyelországban folytatandó perlekedéseinek vitelére (230. sz.); Ioannes Muralto „doctor physicus”, aki a fejedelemtől Gyulafehérvár külvárosában egy jobbágytelket nyert adományul, továbbá salvus conductust kapott a fejedelem külörszági ügyeinek intézésére (279, 281. sz.); az olasz (Italus) Ioannes Spilimberger varga, akinek elfogatását a fejedelem gyilkosság vádja miatt rendelte el (319. sz.); Vincentius Boczkowith/Bokowicz Albensis/Ragusiensis, aki Aloisius Italus Ragusiusszal, a szintén raguzai Alphonsus Ivanovitti özvegyének intézőjével (factor) Horwath János gyulafehérvári udvarbíró előtt pereskedett (101, 217. sz.); a lengyel Michael Pollyak alias Maleczchowsky, kinek megszakadása okán a fejedelem elrendelte a mezőszávi és dányáni birtokrészeinek publicálását, valamint azok iktatását a kincstár részére (107. sz.); a bányabérlő Fridericus Herberstein, aki a Kapnik nevű bánya („fodinam Kapnik vocatam”) és az ahhoz tartozó birtokok, továbbá – azelőtt a Lápos bányához birtokolt – Oláhlápos birtok, valamint a Felsőbánya mezőváros határában fekvő bányák kapcsán hozott bizonyos intézkedéseket (285, 305. sz.); Edowardus Spangebergius Antverpiensis, aki Kolozsvárt lakik, és akinek a fejedelem hat évre szóló engedélyt adott ön behozatalára (301. sz.);⁵² az olaszországi Chiavennából származó Ioannes Fiotta agyúöntőmester, akit a fejedelem megnevesített, és címet adományozott

⁴⁶ Pl. 69, 89, 110, 131, 133, 240, 340. sz.

⁴⁷ Pl. 146, 200, 202. sz.

⁴⁸ Pl. 13, 58, 131. sz.

⁴⁹ Pl. 76, 113, 237, 248. sz.

⁵⁰ Pl. 76, 113, 173, 234, 267, 318, 330. sz.

⁵¹ 172 (fol. 52r), 194. sz.

⁵² „...nemo praeter ipsum stannum tam crudum, quam ad quoscunque tandem usus transformatum et elaboratum intra sexennium in hoc regnum advehere et inducere possit ...”

neki (170. sz.);⁵³ Carolus Liffortus Genevensis mindkét jog doktora, aki az ostromlott Genf megsegítésére 1592 júniusában kezdett gyűjtőútja során fordult meg Erdélyben, és akinek a fejedelem Erdélyből való távozásakor *salvus conductust* adott (67. sz.);⁵⁴ Ioannes Olaz, a zalatnai aranybányák bérlője, akiről tudjuk hogy piemonti származású volt (208. formula).⁵⁵ Végezetül Georgius Duka görög kereskedőt említjük meg, aki többször is feltűnik a kézirat lapjain. Előbb megtudjuk, hogy a fejedelem szolgálatai jutalmául nevezett (karánsebesi) Duka Györgyöt utódaival együtt megnevesítette, és címet adományozott nekik, ezenfelül Karánsebesen levő házáat minden adó és paraszti szolgálat terhéértől, szőlőit és mezőgazdaságait pedig a tized és kilenced megadásától örökre mentesítette (171. sz.).⁵⁶ Később arról értesülünk, hogy bár a fejedelem Dukának a Karánsebes szőlőhegyein fekvő szőlőit kivételezte a tized és kilenced fizetésétől, ennek ellenére a város nemesei közül néhányan őt azok megadására akarják szorítani. Ezért kérésére ismét elrendelte az illetékeseknek a mentesítés megtartását (140. sz.). A reá vonatkozó utolsó szöveg értelmében pedig a fejedelem arra hivatkozva, hogy az 1591. november 1-jére összehívott gyulafehérvári országgyűlés 23. törvénycikkelye, miszerint a görög kereskedők (*Graecae nationis homines*) áruikkal nem jöhettek beljebb a „letevő helyeknél”,⁵⁷ nem vonatkozik azokra, akik a fejedelemség területén laknak, és örökségeket bírnak, ezért Duka Györgynek – aki már több éve Karánsebesen lakik, és örökségei, valamint birtokai után a többi alattvalóval egyenlően viseli a terheket – megengedi, hogy másokhoz hasonlóan saját portékáját az országba behozza, és azokat a vásárokon vagy más helyeken áruba bocsássa (214. sz.).

Természetesen jóval nagyobb számban tűnnek fel zömükben a szakirodalom előtt is jól ismert erdélyi – főként világi, ritkábban egyházi – személyek: Toronyai Máté gyalui református lelkész, akinek 1585-re keltezhető⁵⁸ püspöki kinevezését másolták be a formuláriumba (295. sz.); Ilsvai Benedek, a gyulafehérvári egyház lelkésze, akit – feleségével és leányával együtt – Báthory Kristóf ünnepélyes fogalmazású, a hiteleshelyi levéltárban kifejtett

⁵³ „...attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis nobilis Ioannis Fiota Clavemia[!] in Italia oriundi magistris nostri bombardarii in armamentario nostro Albensi, quae ipse a compluribus annis non solum in iis, quae suae artis et industria fuerunt, verum etiam in cunctis aliis negotiis eius fidei commissi summo studio et ingenii dexteritate nobis exhibuit et impendit, ac in futurum quoque exhibiturus et impensurus est, eundem etc. In signum etc. Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cuius area leonis integra imago depicta posterioribus pedibus insistere, anterioribus vero fruticem fici virentis radicibus evulsam tenere conspicitur. Supra scutum etc.” Bár a Clavemia olvasat biztosnak tűnik, alighanem Clavennáról, azaz a mai Chiavennáról van szó. Vö. Johann Georg Theodor Graesse – Friedrich Benedict: *Orbis latinus. Lexikon lateinischer geographischer Namen des Mittelalters und der Neuzeit*. Großaug./bearb. und hrsg. von Helmut Plechl. Bd. I. A–D. Braunschweig 1972. 532.

⁵⁴ E menlevéle egyébként hivatkozik Genfben élő testvéreire ismételt 1593. március 11-i levelében is. Szintén ebből a levélből tudjuk meg, hogy Erdélyben – mások mellett – találkozott a fentebb említett Ioannes Muralto svájci orvossal is. Vö. Bucsay Mihály: *Protestáns gyűjtés Genf javára Kelet-Európában, Magyar- és Erdélyországban 1592–93-ban*. Theológiai Szemle XVI(1974). 200–207; Pokoly József: *Dr. Liffort Károly genfi polgár segélygyűjtő útja Erdélyben és Magyarországon 1593*. Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Adattár X(1911). 147.

⁵⁵ Lásd még ErdKirkv I/3. 598. sz.

⁵⁶ Címerleírás: „Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, cuius imam partem rupes quaedam occupat, ex cuius summitate cervus naturalis suo colore depictus collum sagitta transfixum habens, umbilicotenus eminere cernitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, ex cuius cono teniae sive lemnisci etc.”

⁵⁷ Az említett országgyűlési végzés: EOE III. 391–392.

⁵⁸ Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*. (Szerk. Ladányi Sándor) Bp, 1977. 177. A következő, 296. formula szintén ritkaságszámba megy: a fejedelem közelebről meg nem nevezett mezőváros lelkészének rendelte el a Doboka vármegeyei református eklézsiák vizitációját.

működését is felemlítő oklevelével megnevesített, és címert adományozott neki (172, 194. sz.);⁵⁹ Szakács János fejedelmi szakácsmester, aki hozzáértéséért és hűségéért („ob singularem eius in coquendo peritiam, in qua excelluit fidemque cum ea coniuctam”) gyulafehérvári házára még Báthory Kristóf fejedelemtől mentességet nyert, melyet Báthory Zsigmond is megerősített, illetve azt kibővítette (254. sz.); Sennyei Pongrác fejedelmi familiáris, akit a fejedelem Konstantinápolyba küldött követségbe (142. sz.); Laskay János egykori gyulafehérvári levélkereső, akinek magyarcsesztvei nemesi udvarházáról szerzünk tudomást (354. sz.); Zamfira asszony, Moise havaselvi vajda leánya, ekkor Markházi Pál felesége, akinek eseményekben egyébként sem szűkölködő életéhez nyújt érdekes adalékot a 372. formula.⁶⁰ A tanácsurak is szép számmal tűnnek fel a szövegekben: Bocskai István váradi kapitány (321. sz.), Gálfi János udvarmester (258. sz.), Apafi Gergely (26, 94. sz.), Geszti Ferenc (162. sz.), Kovacsóczy Farkas kancellár (223. sz.), Kendy Sándor (257. sz.), valamint Kendi Ferenc, akitől értesülünk az Izabella királynéval szembe kerülő néhai apja, Kendi Antal 1558. szeptember 1-jei megöletésének körülményeiről is, bár éppen apja halálának okát nem említette meg (27. sz.).⁶¹ Gyakori szereplője a formuláknak Mindszenti Benedek kamarás, erdélyi tizedbérlő, akinek tizedárendátori kinevezése is bekerült a kéziratba (108, 186, 252. sz.). A keltezetlen irat szövege azonban lényegesen eltér Mindszenti ama tizedárendátori kinevezésétől, amely 1590. november 8-i dátummal a Hatfaludy család levéltárában maradt fent.⁶² S minthogy Mindszenti már korábban – 1590. március 25-én, május 5-én vagy augusztus 19-én⁶³ – tizedárendátorként tűnik fel, bizonyos, hogy volt egy korábbi kinevező okirat, mellyel őt a fejedelem tetszéséig („durante beneplacito nostro”) a vármegyék, illetve a székely székek árendátorává nevezte ki,

⁵⁹ A címer leírása: „Scutum nimirum coelestini coloris forma triangulari aequis undique ac correspondentibus inter sese spatiis depictum, ex cuius areae inferiori parte duo brachia humana cubitibus et manibus sursum elevatis exsurgunt, ac cubitibus quidem ipsis inniti, palmas autem manuum expansas et iuxta se ita positas, ut neutra alteram superet habere videntur. Palmis in hunc modum extensis codex clausus est impositus, cuius et fibulas, et angulos, et medium fulgentes gemmae atque auro inclusi uniones ornant, in libri tandem margine sinistra stat columba candida rostro tenens sertum ex palmae ramusculis contextum, tandem in scuti superiori parte sol radiis coruscantibus et recta codicem ipsum illustrantibus est depictus. Denique scuti ipsius oras extrinsecus teniae sive lemnisci variorum colorum pulcherrime ambiunt, quae omnia in capite seu principio praesentium litterarum pictoris penicillus docte et eleganter expressit. Quae quidem insignia uti vides vitae atque studiorum tuorum certissima argumenta, brachia enim et manu elevatae tuas assiduas ad Deum preces denotant, liber vero is est, in quo et veteris, et novi foederis decreta continentur, quo nihil maius atque praestantius humano generi a Deo datum est, signum certe luculentissimum studii atque officii tui; columba alba cum puritatem vitae tuae, tum genuinam scripturae sacrae interpretationem ob oculos ponit; sertum palmeaceum laborum atque vigiliarum tuarum praemium est, indicas te ita, uti palmam oneri non succumbere, sed omnes labores, aerumnas atque vitae incommoda pro Christi gloria forti et alacri animo ferre; sol denique ipse radiis librum collustrans significat neminem sine Dei gratia et lumine coelesti ad rerum divinarum cognitionem, quae a Christianis hominibus ex Bibliorum potissimum codice petitur posse pervenire.” Ilosvai Benedekről bővebben lásd Szabó András: *Ilosvai Benedek, gyulafehérvári plébános. = Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére.* (Szerk. Imre Mihály, Oláh Szabolcs, Fazakas Gergely Tamás, Száraz Orsolya.) II. Debrecen 2011. 631–637.

⁶⁰ Zamfira asszonyról bővebben lásd Kovács András: *Date privind viața Zamfirei, fica lui Moise Vodă.* Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca XXVII(1985–1986). 349–374.

⁶¹ „...serenissima quondam domina Isabella regina Hungariae [...] nescitur quibus rationibus et persuasionibus ducta [...] eundem Anthonium Kendy ... minus iuste et indebitae viaque iuris sine omni miserabili horrendaque nece interemi fecisset ...” A formulának csak az első része maradt meg. Kendy Antal és társai meggyilkoltatására lásd pl. EOE II. (1556 szept.–1576 jan.) Bp. 1876. 40–41; Veress Endre: *Izabella királyné 1519–1559.* Bp. 1901. 462–464.

⁶² MNL OL P 311, Hatfaludy cs. lt., 17. csomó. fol. 56.

⁶³ Uo. fol. 48, 46, 41.

és mely az említett formula mintájával szolgált.⁶⁴ Az 1590. november 8-i oklevelével ugyanis a vármegyék és a székely székek mellett Medgyes, Segesvár és Alcina székek tizedárendátorává is kinevezte, ez alkalommal élete végéig („vita eiusdem durante”), továbbá arenda fizetése nélkül – úgyszintén élete végéig – átengedte neki a Küküllő vármegyei Bogács szász birtok tizedének két quartáját.

Érdekesek a 248–251 közötti szövegek is, melyekről minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy Kovacsóczy Farkas kancellárnak Kendi Sándor tanácsúr, a Hármastanács egykori tagja leányával, Krisztinával 1593 februárjában tartott menyegzőjére hívó levél latin és magyar változatai. A latint követő „Ungarica forma” így szól: „Miert hogy Istennek rendelesbeol vöttem magamnak hazas tarsul az nagysagos Kendy Sandor uramnak, urunk eo nagysagha feotanachanak es Dobokay feoispannak lenniat, Kendy Cristinat, kynek érette menesenek Lonara ez ieoveo Februarius havanak 23.[!] napiat, hazahozasanak penigh ide Feierwarra ugianazon honak 23. napiat rendeltwk. Akaram the kegjelmedet meghtalalnom feolelle, kérévén azon, hogy kegielmed ilyen zwkseges dolgomba lenne velem innen Feyerwarrol az eleot valo pénteken, ky azon honak 19 napan eszik[!], velem egygywt iwne oda Lonara, es onnan ismet kesérne ide hazamhoz, holot azzoniomat is es gyermekett elhozwan, teob bizot uraimmal, attjafiaiwal es baratimmal ilyen eoreomeonk napiat ielen létewel ékesitene es celebralna. Kytt kegyelmednek ismet hasonlo dolgaba es egygybben is az miben kewantatik kéz lezek minden zolgalattal es attiafusaggal meghhalalny. Tarchia meg Isten kegielmedet.”⁶⁵ Ezt egy újabb latin, „elegantior” formula követi, majd egy magyar nyelvű zárja a meghívók sorát, melynek címzettje néhai Csáky Gábor özvegye, Losonczy Bánffy Klára asszony volt. Ugyancsak itt említjük meg, hogy a formuláriumba bemásolták – sajnos keltezés nélkül – említett Kendy Sándor Doboka vármegye ispánjává történő kinevezését is (257. sz.), mely tisztséget addig néhai Bánffy Farkas töltötte be.⁶⁶ Utóbbiról tudjuk, hogy 1591-ben halt meg, tehát Kendy kinevezése is erre az esztendőre tehető.⁶⁷ Az iratból az is kiderül, hogy Kendy Sándor azelőtt néhány évig (ti. 1578–1590 között) Belsőszolnok vármegye ispáni tiszttét töltötte be, de arról önként lemondott.

⁶⁴ Erre valamikor 1590. január 8-a és március 25-e között került sor. Lásd uo. fol. 39, 48.

⁶⁵ Kovacsóczy Farkas első házasságáról lásd *Politika és házasság. Menyegzőre hivatató levelek a 16. századi Erdélyből*. S. a. r. Horn Ildikó, Kreutzer Andrea, Szabó András Péter. Bp. 2005. 145–146; Szádeczky Lajos: *Kovacsóczy Farkas kancellár 1576–1594*. Bp. 1891. 75.

⁶⁶ „Nos Sigismundus etc. Memoriae commendamus etc. quod nos dignum et honorificum habentes respectum fidei praeclarae integritatis insigniumque meritorum magnifici domini Alexandri Kendy de Lona consiliarii nostri, quae ipse nobis et huic regno ad omnes occasiones prosperas aequae ac adversas summa semper constantia exhibuit, confisi praeterea de sufficienti rerum administrandarum usu et peritia eiusdem, quae in eo sicuti in aliis omnibus rebus pro loci temporisque varietate eius curae demandatis, ita etiam in administratione fuctionis comitatus Zolnok Interioris, quam ab aliquot iam annorum spatio magna cum nominis sui laude utilitate nostra, ac denique eius etiam comitatus nobilium quiete et commodo gessit abunde exploratam habemus, honore igitur praedicti comitatus Zolnok Interioris sponte ab eodem remisso, nunc honorem comitatus Dobocensis, quem hactenus magnificus quondam Volffgangus Banffy Lossonczy tenuit, simul cum solitis eius proventibus et emolumentis quibuslibet ad eandem functionem de iure et ab antiquo pertinentis eidem domino Alexandro Kendy plena cum auctoritate durante beneplacito nostro gratiose dandum, donandum et conferendum duximus, ita tamen, ut idem dominus Alexander Kendy super officio ipso iuramentum praestare, literas et mandata nostra exequi, contributiones administrare, unumquaque in suis iuribus et libertatibus conservare, ac ea omnia, quae sui numeris sunt, fideliter et diligenter peragere, iudicium et iusticiam administrare debeat, prout damus, donamus et conferimus praesentium per vigorem ...”

⁶⁷ Lázár Miklós: *Erdély főispánjai (1540–1711)*. Századok XXII(1888). 623, 912–913.

A 253. formula a fejedelemnek az egyházi bíraskodásba való beavatkozását tükrözi: jóllehet Lukás Ungler berethalmi lelkész, az erdélyi szász egyházak superintendense ítéletének értelmében a szebeni lakos Rhaw Matthias másodszeri házasságot nem köthetett, de Báthory Zsigmond teljhatalmából („nos tamen ex potestatis nostrae plenitudine qua interdum iuris etiam rigorem temperare et lapsis opem ferre solemus”) megengedte, hogy az ítélet ellenére ismét megnősüljön. Szintén szász vonatkozású a 180. formula, mellyel a fejedelem a hét és a két szász szék bizonyos települései, valamint a szomszédos – különösen Fehér és Küküllő vármegyei – nemesek közötti perlekedések során az utóbbiak által nemrég szokásba hozott visszaéléseket az említett székek kérésére megszünteti. Egyébként Szászföld és a vármegyék határos települései közötti surlódásokra, amint azt a Fehér vármegyei Gezés és a szomszédos szász település lakosai közötti viszályokról szóló 308. formula is tanúsítja, meglehetősen gyakorisággal kerülhetett sor. Az évi és hetivásár tartásának engedélyezéséről szóló 13. formula ugyan nem őrizte meg sem a település nevét, sem az oklevél dátumát, a 105. formulából viszont megtudjuk, hogy a felsőapoldiak mint felperesek és a szeredahelyiek mint alperesek a fejedelem által az előbbieknél engedélyezett hetivásár és évi vásárok, illetve más ügyek okán hosszasan pereskedtek Szeredahely szék esküdtjei és seniorai előtt. Utóbbiak ítéletükkel a felsőapoldiakat marasztalták el, ugyanakkor a Szász Universitas többszöri megkeresésükre sem akarta az ügyet újratárgyalni. Ezért a felsőapoldiak kérésére meghagyja a Szász Universitas előjáróinak, hogy jelen oklevél bemutatása után legközelebb tartandó ítélőszékükön az ügyet vitassák meg, és hozzanak ítéletet, ha pedig valamelyik fél azzal nem elégedne meg, akkor az ügyet újabb megvizsgálás végett küldjék fel a curiába jelenléte elé. Minden bizonnyal e perlekedés során – netán éppen a fejedelem fenti rendelkezése nyomán – került kibocsátásra a Szász Universitas 1588. november 21-i ítéletlevele, mellyel ismét a szeredahelyiek javára hoztak kedvező ítéletet.⁶⁸ Szászföld kapcsán még egy utolsó formulát (66. sz.) említünk meg: eszerint a fejedelem arról értesülvén, hogy a pestis az ország bizonyos részeiben ismét terjedni kezdett, és Brassót is veszélyezteti, arra az esetre, ha a járvány Brassót is elérné, megengedi Helnerus Bálint deák esküdt polgárnak, hogy onnan családjával és javaival együtt életük és egészségük megőrzése végett tetszésük szerinti helyre menjenek, de időben hagyják el a várost, nehogy megbetegedjenek, és másokat is megfertőzzenek.

Megemléltetőnek tartjuk a 261. formulát is, mely szerint a fejedelem Kászoni György gyalogpuskást öregségére és vakságára való tekintettel élete végéig a gyulafehérvári ispotályba utalta, ezenfelül – szintén élete végéig – évenként négy köből búzát rendelt neki a gyulafehérvári udvarbíró útján; egyidejűleg meghagyta az ispotálymesternek és az udvarbírónak az intézkedés végrehajtását.⁶⁹ A 212. formula értelmében pedig a fejedelem Egeres mezőváros

⁶⁸ ErdKirKv I/3. 846. sz.

⁶⁹ „Nos Sigismundus etc. memoriae etc. quod nos cum ad nonnullorum dominorum consiliariorum nostrorum singularem intercessionem nobis propterea facta, tum vero rationem habentem servitorum afflictissimique status providi Georgii Kazony peditis nostri pixidarii veterani, qui potiorum florentioris aetatis suae partem in nostris praedecessoribusque nostrorum obsequiis ad omnes temporum rerumque occasiones susceptis transegit, nunc et aetate provectioni et caecitate impeditus nedum nostris usibus verum etiam vitae propriae sustentare insufficientes esse dicitur, eundem T. tantisper donec supervixerit inter pauperes xenodochii nostri Albensis tanquam uni eorum locum mensamque ordinare et nihilominus medio provisoris nostri Albensis eidem vita sua durante singulis annis quatuor cubulos tritici dandos et deputandos duximus prout ordinamus et deputamus praesentium per vigorem. Quocirca vobis universis et singulis egregiis nobilibus magistro xenodochii nostri et provisorio nostro Albensi modernisque et futuris eorumque vices gerentibus praesentes visuris harum serie committimus et mandamus firmiter, ut vos quoque annotatum T. in dictum xenodochium recipere ibique vita sua comite instar aliorum pauperum ibidem existentium fovere, alere et sustentare debeatis, provisor vero nostri dictos quatuor cubulos tritici ex redditibus nostris Albensibus eidem tempus infra praemissum singulis annis reddere et restituere teneantur. Secus etc. praesentibus etc. Datum etc.”

közösségének tornyot és búzakévé (imago unius turris et manipulus tritici) ábrázoló, ezüstből vagy más fémből kivésendő pecsétet adományozott, és megengedte, hogy azzal – a pecséttel rendelkező többi város és mezőváros példájára – a különféle peres okleveleket és bevallásokat függő vagy rányomott módon erősítse meg, zöld viaszt használva. A bányaugy,⁷⁰ tizedügy,⁷¹ a legkülönbébb céhek és mesterségek,⁷² városok és mezővárosok kiváltságai⁷³ meglehetősen gyakorisággal tűnnek elő a formulákban, de több oklevélminta például a gyulafehérvári udvarbíró kevésbé ismert bírói gyakorlatát is új megvilágításba helyezi (101, 160, 183, 217, 269, 379. sz.). Végezetül szemlénket ama formulák felemlítésével fejezzük be, amelyek a fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvekbe bemásolt oklevelek átírásával kapcsolatosak (131, 275–276. sz.).⁷⁴

Tartalmuknál fogva természetesen további formulák is megérdemelték volna a figyelmet, de úgy véljük, a bemutatott példák is jól illusztrálják a több-kevesebb egyedi adatot tartalmazó szövegekben rejlő lehetőségeket, jöllehet azok kifejtését – mint például Mindszenti tizedárendátori kinevezése esetében – a keltezés hiánya igen megnehezíti. S bár a fentiek során többször is megfogalmaztuk kételyeinket a formulák történeti forrásként való felhasználását illetően, tekintettel arra, hogy ezek zömét ténylegesen expediált olyan oklevelek alapján állították össze, melyek jelentős része alighanem elpusztult, és csupán annyit tudunk meg tartalmukról, amennyit ezek az oklevélminták megőriztek, nem tekinthetünk el a bennük fellelhető adatok hasznosításától. Más szóval komoly nyereség lenne a történetkutatás számára, ha e tekintetben is fokozottabb figyelmet fordítana a formuláskönyveknek az utóbbi évtizedekben teljesen háttérbe szorult vizsgálatára.

Függelék

1.

Kurzívval jelöltük azokat a szövegrészeket és szavakat, melyek az eredetihez (MNL OL, P 311. 17. csomó, fol. 59.) képest kimaradtak a formulából (266. sz.), / vonal után pedig a formulában levő változatot adjuk.

Nos Sigismundus Bathory de Somlio vaivoda/princeps Transsylvaniae et Sicularum comes etc. memoriae commendamus *tenore praesentium significantes quibus expedit*

⁷⁰ Nemesfémányászat: 285, 305, 318. sz.; sóügy: 47, 241, 320. sz.

⁷¹ Tizedadomány: 108, 231, 205. sz.; a szebeni káptalan lelkészeinek quartájáról (48. sz.); a szilágysomlyói lelkész tizedéről (219. sz.); a marosvásárhelyi bírác és esküdt polgárok tizedmentességéről (259. sz.); a szeredahelyi és szászsebesi káptalan tizedéről (309. sz.)

⁷² A keresztényfalvi kovácsok (51. sz.), fogarasföldi kőművesek (73. sz.), szászkézdi vargák (80. sz.), segesvári kosárfonók (229. sz.), berethalmi lakatgyártók (263. sz.), váradi kerékgyártók (265. sz.), muzsnai kézművesek (37, 283. sz.), erdélyi timárok (289. sz.), felsőapoldi, szászorbói és doborkai vargák (306. sz.)

⁷³ Alcina mezőváros bíráskodásáról (256. sz.), Vizakna bizonyos kiváltságairól, illetve arról, hogy a fejedelem a település lakosai közül nemességet és mentességet senkinek nem fog adományozni (260, 291. sz.), Nagybánya borkiméréssel kapcsolatos kiváltságáról (264. sz.)

⁷⁴ Erről bővebben lásd Fejér Tamás: *A fejedelmi kancellária regisztrumvezetési gyakorlata a 16. században*. Levéltári Közlemények 85(2014). (Megjelenés előtt.)

universis, quod nos cum ad nonnulorum dominorum consiliariorum nostrorum singularem intercessionem nobis propterea factam, tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis egregii Benedicti Myndzenty cubicularii nostri et arendatoris decimarum nostrarum Transsylvaniensium, quae ipse nobis *inde* ab ineunte aetate sua ad omnes occasiones prosperas aequae ac adversas summa cum animi sui promptitudine *et alacritate* exhibuit et impendit, ac in futurum quoque exhibiturus et impensurus est, totalia et integra duo prata foenilia utraque in territorio possessionis nostrae Borband vocatae in comitatu Albensi Transsylvaniae existentis adiacentia, quorum uni ab ortu prata egregiorum centurionum peditum et Georgii Horwat/Horwath familiaris aulae nostrae, a meridie Stephani Josika cubicularii et Pauli Don/Dom similiter familiaris nostri, a septentrione Stephani litterati Ovary/Owary itidem familiaris nostri, ab occasu vero via publica contigua vicinitate iungitur; alterum vero quod ab ortu viae publicae, a meridie vero campo MorgoMezeye/MorghoMezeo vocato, ab occasu prato foenili iuvenum nostrorum usque ad semitam et Petri de Kowachy vice magistri curiae nostrae, a septentrione autem torrenti cuidam Borbandiensi ibidem decurrenti est conterminum/contiguum, ab eo partim extirpata, partim aliter acquisita et hactenus pacifice possessa, simul cum cunctis suis utilitatibus, emolumentis et pertinentiis quibuslibet ad eadem prata foenilia de iure spectantibus et pertinere debentibus sub praescriptis metis existentibus memorato Benedicto Myndzenty/T. vita sua durante, post eum autem egregio Ioanni Myndzenty/Mindzenty, fratri suo carnali tantisper donec hic in aula nostra nobis inservierit gratiose dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus tempus infra praemissum tenenda, possidenda pariter et habenda salvo iure alieno harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. *Datum in civitate nostra Alba Iulia, die tertia mensis Iunii, anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo primo.*

A fenti oklevélnék Báthory Zsigmond 1590–1590. évi liber regiusába (MNL OL, F 15: 11. fol. 260r) kivonatos formában bevezetett másolata.

Anno 1591 die tertia mensis Iunii illustrissimus princeps et dominus dominus clementissimus totalia et integra duo prata foenilia utraque in territorio possessionis nostrae Borband vocatae in comitatu Albensi Transsylvaniae existentis, quorum uni ab ortu prata egregiorum centurionum peditum et Georgii Horwat familiaris aulae, a meridie Stephani Josika cubicularii et Pauli Don similiter familiaris, a septentrione Stephani litterati Ovary itidem familiaris, ab occasu vero via publica contigua vicinitate invigitur; alterum vero quod ab ortu viae publicae, a meridie campo Morgomezeye, ab occasu prato foenili iuvenum suae celsitudinis usque ad semitam et Petri Kovachy vice magistri curiae, a septentrione autem torrenti cuidam Borbandiensi ibidem decurrenti est conterminum, egregio Benedicto Mindzenti cubiculario et arendatori decimarum Transsylvaniensium vita sua durante, post eum Ioanni Mindzenty, fratri suo tantisper donec in aula nostra inservierit gratiose dedit et contulit. Albae Iuliae.

2.

A jegyzékben az egyes formulák élére irt címeket – a megfelelő sor- és lapszámmal együtt – közöljük. Ha a formula megadja a teljes keltezését, azt is feltüntettük, továbbá – lehetőség szerint – utaltunk arra is, ha a mintául szolgáló oklevél korábban megjelent közlésben (ez esetben

*a könyvészeti adatok után zárójelben adjuk meg a közlésből átvett dátumot). Ugyanakkor je-
löltük azt is, ha az illető formulának szövegváltozata bekerült a már említett F 15: 12 (KmFk)
jelzetű formuláskönyvbe.*

4. Formula novae donationis (2r)
5. Praeceptorialia pro audienda procuratoria constitutione (2r–2v)
6. Procuratoria constitutio ad instantiam coram notario vel homine waivodali (2v)
7. Attestatoria ad requisitorem (2v–3r)
8. Ammonitoria ad fratres dividuales vel consanguineos ac ad vicinos nec non commetaneos iurium aliquorum possessionariorum super venditione aut impignoratione (3r–3v)
9. Ammonitoria ut dotem suam mulier levet, et bona tempore divisionis eorundem manibus suis assignata remittat mutans nomen prioris mariti (3v)
10. Ammonitoria qua iura possessionaria communi aestimatione mediante remitti iubentur (3v–4r)
11. Ammonitoria ut bona aliquo nomine tutorio ad aliquem deventa et concredita restituantur (4r)
12. Requisiteoria ad capitulum Albense (4r–4v)
13. Formula literarum statutoriarum cum nova donatione (4v–5r)
14. Forma literarum statutoriarum cum consensu (5r–5v)
15. Formula primipilatus Siculorum (5v, a szövegnek csak az első része maradt meg.)
[25.] A formulának csak az utolsó része maradt meg (6r).
26. Ammonitoria ad levandam [dotem] suam [et] ad remittendas portiones possessionarias ac curias nobilitares (6r–6v)
27. Ammonitoria super repetendis bonis aviticis et paternis (6v, a szöveg vége hiányzik.)
[35.] Címe és sorszáma az előző, kiszakadt oldalon volt. (7r)
36. Forma nundinalium (7r–7v)
37. Confirmatio czechae alicuius (7v). Vö. a 283. formulával.
38. Confirmatio privilegii non in scripto tenore (7v, csak a szöveg első két sora maradt meg.)
[41.] (8r, a formulának csupán utolsó sorai maradtak meg.); Közlés: ErdKirKv I/3. 1558. sz.
(Keltezése: 1591. május 17.)
42. Forma executionalium super debito (8r–8v)
43. Forma prorogatoriarum propter absentiam (8v)
44. Porogatoria infra unius anni integri et trium dierum spacium (8v–9r)
45. Formula literarum relatoriarum super evocatione (9r)
46. Formula relatoriarum super statutione et introductione (9r–9v)
47. Vetitio salium Siculicalium Tordensium (9v–10r); Keltezése: Medgyes, 1591. december 10.
48. Super quartis decimarum, quas illustrissimus princeps a pastoribus percipere solet (10r); Keltezése:
Gyulafehérvár, 1580. május 12.; Közlés: Teutsch, G. D.: *Das Zehntrecht der evangelischen
Landeskirche A.B. in Siebenbürgen*. Schässburg, 1858. 164–165.
49. Formula pacis et concordiae inter partes antea dissentientes (10r–10v); Keltezése: Medgyes, 1538.
április 19.
50. Forma novi iudicii simplex (10v–11r)
51. Forma mandati pro restitutione rerum ablatarum (11r–11v)
52. Formula gratiae super criminali aliqua causa (11v–12r)
53. Formula literarum attestatoriarum (12r)
54. Executionales super fideiussionis violatione (12r–12v)

55. Exemptionales (12v–13r)
 56. Debiti dilatio (13r)
 57. Debiti solutio (13r–13v)
 58. Salvus conductus captivorum (13v)
 59. Donatio locii unius fornicis (13v–14r); Közlés: ErdKirKv I/3. 1298. sz. (Keltezése: 1590. november 8.)
 60. Mandatum ut paria literarum compositionum extraherentur (14r–14v)
 61. Protectionalis (14v)
 62. Prohibitoria a violenta defalcatione et asportatione foeni (14v)
 63. Mandatum ut fideiussor satisfaciatur (14v, a szövegnek csak az első sora maradt meg.)
 [65.] A formulának csak utolsó három sora maradt meg (15r).
 66. Salvus conductus tempore pestis (15r); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 260.
 67. Salvus conductus extra regnum (15r–15v)
 68. Arrestatio bonorum (15v)
 69. Attestatoria generalis (16r)
 70. Attestatoriae formula particularis (16r)
 71. Mandatum ut causa assumatur et ius administraretur (16v)
 [71/a] Attestatoria ad requisitos (16v, számozatlan; csak az első két sort másolták be azzal a megjegyzéssel, hogy: Huius formula invenitur nro. 7.)
 72. Mandatum quo ad respondendum coguntur citati (16v); Keltezése: Gyulafehérvár, 1592. július 30.
 73. Annuentia ut quidam operas suas libere exercere possint (17r)
 74. Novum iudicium per non comparentiam (17r–17v)
 75. Novum iudicium per non animadvertentiam (17v–18r)
 76. Repetitio fugitivi iobbagonis (18r)
 77. Prohibitio a venditione domus (18v)
 78. Annuentia ad executionem census (18v–19r)
 79. Annuentia a cursoribus et viatoribus (19r)
 80. Alia annuentia sutorum (19r–19v); Keltezése: Szeben, 1592. január 16.
 81. Cum iusti simplex (19v–20r)
 82. Alia eiusdem formae (20r–20v)
 [82/a] Cum praeterea (20v, számozatlan formula)
 83. Arrestatoria (20v–21r)
 84. Salvus conductus (21r)
 85. Rectificatoria (21r–21v)
 86. Reformatoria litterarum relatoriarum (21v–22r); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 14–15.
 87. Evocatoria ratione honoris (22r)
 88. Alia evocatoria ratione invasionis curiae nobilitaris et verberationis (22r–22v)
 89. Evocatoria Hungaricalis ratione diversarum rerum factum potentiae concernens (22v–23r)
 90. Evocatoria super iure quartalicio puellarum (23r–23v)
 91.[!] Evocatoria ratione non observationis compositionis (23v–24r)
 92. Evocatoria alia de bonis impignoratiis (24r–24v)
 93. Evocatoria de bonis impignoratiis ut videlicet bona communi aestimatione mediante restituantur (24v)

94. Evocatoria ut bona titulo pignoris inscripta levata summa restituantur et simul prohibitoria ab ulteriori detentione eorundem (25r)
95. Evocatoria ratione impignorationis bonorum et iurium possessionariorum (25r–25v)
96. Evocatoria Siculicalis (25v–26r)
97. Evocatoria ratione occupationis duarum sessionum unius desertae, alterae populosae (26r–26v)
98. Evocatoria ratione occupationis cuiusdam particulae territorii (26v–27r); Keltezés: Medgyes, 1588. december 22.
99. Praeceptorialia ut litterae testamentariae extradentur (27r)
100. Alia formula gratiae (27v)
101. Mandatum ut paria litterarum relatoriarum extradentur (27v–28r)
102. Executorialium formula (28r–28v)
103. Formula salvi conductus captivorum (28v–29r); Keltezés: Eger, 1592. január 10.
104. Mandatum super executione repulsionis (29r); Keltezés: Gyulafehérvár, 1592. március 14.
105. Mandatum ut causa quaedam coram universitate assumatur (29r–29v)
106. Mandatum ut bona in aliorum manus devoluta restituantur (29v–30r); Keltezés: Gyulafehérvár, 1592. március 21.
107. Publicatoria (30r–30v); Keltezés: 1592. március 20.
108. Donatio decimarum (30v–31r); Közlés: ErdKirKv I/3. 1579. sz. (Keltezés: 1591. június 3.)
109. Mandatum ut attestaciones earundemque paria extradentur (31r–31v)
110. Pro curriparis Eniediensibus annuentia (31v–32r); Közlés: ErdKirKv I/3. 1626. sz. (Keltezés: 1591. július 1.)
111. Arestum (32r)
112. Exemptio domus a condensatione hospítum (32r–32v)
113. Relatoria attestacionis (32v)
114. Attestatoria Hungaricalis (32v)
115. Procuratoria constitutio simplex facta coram notario (33r); Keltezés: Gyulafehérvár, 1590. augusztus 20.
116. Alia procuratoria constitutio super eadem facta coram prothonotario (33r)
117. Procuratoria constitutio quando plures fatentur (33r)
118. Alia procuratoria constitutio quando plures fatentur (33r–33v)
119. Alia procuratoria constitutio cum plures fuerint constituentes (33v)
120. Procuratoria constitutio oppidanorum et possessionum coram prothonotario (33v)
121. Procuratoria constitutio ad instantiam coram notario facta (33v)
122. Alia procuratoria constitutio ad instantiam coram notario (33v–34r)
123. Procuratoria constitutio ad instantiam quando constituens in gravi morbo decumbere perhibetur (34r)
124. Procuratoria ad relationem comitis (34r)
125. Alia procuratoria constitutio ad rescriptum vice comitis (34v)
126. Procuratoria usque ad finem causae concessa (34v)
127. Episcopatus Valachalis (34v–35r); Vö. a 297. formulával. Közlés: Rusu: *Raporturi* 314.
128. Inhibitio iuramentalis depositionis (35r)
129. Reambulatio metarum (35r)
130. Fessio seu impignoratio bonorum usque ad tempus redemptionis (35r–35v)
131. Transumptum ex vaivodalibus (35v–36r)
132. Ut ante alios creditores ipsi exponenti satisfiat (36r–37r)

133. Protestatoria cum inhibitione (37r)
134. Mandatum ut causam in appellationem trasmittant (37r–37v)
135. Aliud mandatum huic praecedenti fere simile (37v)
136. Transactio (38r)
137. Fassionalis (38r–38v)
138. Quietantionales (38v)
139. Alia formula (38v)
140. Mandatum ut in exemptione vinearum aliquis conservetur (38v–39r)
141. Salvus conductus in nomine magnifici domini cancellarii (39r)
142. Salvus conductus in Turciam (39v)
143. Alia formula (39v)
144. Divisionalis simplex (40r)
145. Divisionalis Hungaricalis inter fratres vel consanguineos ad comites vel vice comites (40r–40v)
146. Divisionalis Hungaricalis ad requisitorem (40v)
147. Divisionalis Hungaricalis ad prothonotarium (40v–41r)
148. Divisionalis Siculicalis (41r–41v)
149. Certificatoria super divisione (41v)
- [150.] Revocatio procuratoris cum onere sex florenorum Hungaricalium (42r)
151. Inhibitio sententiae (42r–42v)
152. Contradictio filiae seu filii perpetuae concambiali permutationi per patrem vel matrem factae (42v)
153. Contradictio seu reclamatio compositionis (42v–43r)
- 153.[!] Prohibitio a venditione possessionis (43r–43v)
155. Fassio inscriptionalis (43v–44r)
156. Novum iudicium cum inhibitione executionis litterarum sententionalium (44r–44v)
157. Mandatum ut iudices quicumque alios loco sui substituere debeant (44v–45r)
158. Transsumptum litterarum attestatarum et relatoriarum (45r); Eredetije: Kolozsvári Nemzeti Levéltár, Középkori oklevélgyűjtemény, Wesselényi cs. zsbói lt., 2. doboz (1586–1600), 150. sz. (Keltezése: Enyed, 1588. május 18.)
159. Mandatum ut paria fassionum extradentur (45r)
160. Praeceptoria super reformatione litterarum transmissionalium (45r–45v)
161. Praeceptoriae ad arbitros ut literas transactionales seu compositionales partibus componentibus extradent (45v–46r)
162. Praeceptoria ne aliquis absque iudiciaria deliberatione prosequi possit (46r)
163. Praeceptoria ad iudices ut solutis prius creditoribus tandem residuitatem bonorum paternorum dividant (46v)
164. Praeceptoria ad iudices ut litteras praeceptorias in omni sui parte non obstante alicuius verbali prohibitione executioni demandare debeant (47r)
165. Praeceptoria ut iuxta literas compositionales debitam ac omnimodam satisfactionem impendant (47r–48r)
166. Nobilitatio simplex (48r); Keltezése: Gyulafehérvár, 1592. december 12.
167. Nobilitatio cum armis, cum iure regio et cum exemptione domus (48r–49r); Keltezése: Gyulafehérvár, 1592. december 21.
168. Nobilitatio cum armis (49r–49v); Keltezése: Gyulafehérvár, 1591. december 15.

169. Nobilitatio cum exemptione concessa (49v–50r); Keltezése: Gyulafehérvár, 1591. december 16.; Közlés: ErdKirKv I/3. 1269. sz. (Helyes keltezése: 1590. október 8.)
170. Nobilitatio pro Ioanne Fiotta cum armis (50r–50v)
171. Nobilitatio cum armorum collatione et exemptione domus (50v–51r)
- [172.] Alia nobilitatio cum armis pulcherrima (51v–52r); A címeradomány befejezését a 194. szám alatti szövegrész tartalmazza.
173. Primipilatus cum exemptione domus (52v–53r); Keltezése: Gyulafehérvár, 1591. december 17.
174. Primipilatus alter similis cum exemptione domus (53r–53v)
175. Primipilatus cum nova donatione et exemptione domus (53v–54r); Közlés: ErdKirKv I/3. 1585. sz. (Keltezése: 1591. június 8.)
176. Peditatus Hungaricalis cum exemptione domus (54v–55r)
177. Peditatus Siculicalis cum exemptione domus et haereditatum (55r–55v)
178. Libertatio seu creatio in libertinum (55v–56r)
179. Relatoria super statione per requisitorem facta (56r–57r); Keltezése: 1591. március 13.
180. Privilegium⁷⁵ Universitatis Saxonum (57r–57v); Keltezése: Gyulafehérvár, 1592. április 28.
181. Assecuratoria (57v); Közlés: ErdKirKv I/3. 1287. sz. (Keltezése: 1590. november 2.)
182. Convocatoria (57v)
183. Relatoria super executione sententiae ad provisorem Albensem (58r)
184. Super impignoratione portionis (58r–58v)
185. Impignorationalis alia (58v–59r); Keltezése: Gyulafehérvár, 1590. április 28.
186. Venditionalis (59r–59v); Közlés: ErdKirKv I/3. 1529. sz. (Keltezése: 1591. május 3.)
187. Venditionalis super portionibus possessionariis (59v–60v); Keltezése: Karánsebes, 1593. július 13.⁷⁶
188. Retractatio (60v)
189. Inhibitio bonorum a venditione cum protestatione (60v–61r)
190. Deputatio seu ordinatio salarii (61r)
191. Alia deputatio (61r)
192. Concambialis permutationis forma (61v)
193. Consensus super concambiali permutatione (61v–62v); Keltezése: Gyulafehérvár, 1592. május 14.
194. A 172. szám alatti formula befejező része (62v).
195. Protestationalis (63r)
196. Alia protestatoria cum inhibitione (63r)
197. Relatoria super publicatione et statione in fiscum (63v–64r); Keltezése: Szászrégen, 1592. november 2.
198. Relatoria ammonitionis (64r–64v)
199. Relatoria super dote et rebus paraphernalibus (64v)
200. Quietantionalis (64v–65r)
201. Reclamatio seu contradictio compositionis (65v)
202. Sequestratio (65v–66r)
203. Divisionalis cum ammonitione per vaivodales (66r)
204. Praeceptoriae ut antequam creditor cum debitore rationem non inierit domus eius pro debitis arrestari debeat (66v)

⁷⁵ Fölötte: Annuentia

⁷⁶ A keltezésben a „nonagesimo” fölő számokkal „83”-at jegyzetek be.

205. Relaxatio decimarum (66v)
206. Donatio iudicatus regii (66v–67r)
207. Mandatum ut litterae testamentariae extradentur (67r)
208. Donatio (67r–67v)
209. Mandatum ne citra viam iuris impediatur (67v–68r)
210. Statutoria cum dicitur (68r–68v)
211. Praeceptoraria ut bona impignorata restitui faciant (68v–69r)
212. Sigillaris (69r); Keltezés: Gyulafehérvár, 1592. május 10.
213. Forma remissionis super contradictione statutionis (69r–69v)
214. Annuentia super libero quaestu et mercatura quorundam Graecorum (69v–70v)
215. Inhibitio ab extradatione certae pecuniariae summae (70v–71r)
216. Relatoria super executione litterarum inhibitionum (71r)
217. Novum iudicium in causa quae in praesentiam principis erat appellata ac per eundem revisa (71r–71v)
218. Transumptum litterarum absque confirmatione (71v–72r)
219. Mandatum ut decimae pastori debitae reddantur (72r)
220. Formula novi iudicii contra litteras remissionales ex curia missas ad civitatum iudices (72r, a szöveg vége hiányzik, a következő oldal pedig a 217. formula két sorát ismétli meg.)
221. Forma privilegii (72v–73r); Közlés: ErdKirKv I/3. 1393. sz. (Keltezés: 1591. január 26.)
222. Mandatum de debitis solvendis (73r–73v)
223. Donatio quatuor sessionum iobbagionalium per notam (73v); Közlés: ErdKirKv I/3. 1663. sz. (Keltezés: 1591. november 3.)
224. Mandatum ut ne arestetur infrascriptus propter debitum alterius (73v–74r)
225. Salvus conductus plus quam solito tempore durante (74r)
226. Novum iudicium duarum causarum, in quarum altera actor, in altera vero in causam attractus fuit idem exponens (74r)
227. Donatio seu restitutio bonorum paternorum filiis tam mobilium, quam immobilium antea per notam amissorum (74v–75r)
228. Annuentia ut equos ex hoc regno educere possit (75r)
229. Mandatum ut in suis pristinis libertatibus ac privilegiis conserventur (75r)
230. Plenipotentialis (75v)
231. Deputatio decimarum vita durante (75v–76r); Közlés: ErdKirKv I/3. 910. sz. (Keltezés: 1589. február 16.)
232. Quietantia super depositione litium (76r)
233. Consensus super mutua fassione (76r–76v)
234. Inhibitio ab occupatione particulae terrae cuiusdam (76v–77r)
235. Divisionis revisio et eorum quae divisae sunt limitatio (77r–77v)
236. Mandatum ut super arbitraria compositione dent litteras iidem arbitri (77v–78r)
237. Mandatum ut litterarum et tabularum testamentariarum extradent paria (78r)
238. Nuptialis (78v)
239. Salvus conductus pro captivis dignioribus et servitoribus olim Transsylvaniensibus (78v)
240. Novum iudicium per non venientiam cum inhibitione et mandato, ut res per sententiam priorem ablatae restituantur (78v–79v)
241. Mandatum ut pontes et loca coenosa complere et destructa reficere debeant (79v–80r)

242. Appellatio causae (80r)
243. Modus confirmandi litteras testamentarias pastoris Saxonicalis (80r); Keltezés: 1592. szeptember 10.
244. Mandatum super observatione quorumlibet mandatorum legitimatorum antea extradatorum (80v)
245. Executionalis contumacum ad dandum testimonium veritati citatorum (80v–81r)
246. Exhibitionalis seu commissionalis (81r–81v)
247. Statutoria ad requisitos super donatione cum iure regio (81v–82r)
248. Formulae ad solemnitatem nuptiarum invitatoriae (82r); Keltezés: Gyulaféhevár, 1593. január 20.
249. Ungarica forma (82r–82v)
250. Alia formula elegantior (82v)
251. Ad matronas seu foeminas hoc modo est scribendum (82v); Keltezés: Gyulaféhevár, 1593. február 9.
252. Arendatoris officium (83r)
253. Annuentia ut non obstante iudiciaria deliberatione possit alteram uxorem ducere (83r–83v)
254. Exemptio perpetua a condensatione hospitem, ab excubiis medio nobilium Albensium fieri solitis et ab autoritate praefectorum fori (83v–84r)
255. Mandatum ne quis absque iudiciaria deliberatione impediatur (84r)
256. Annuentia iurisdictionis oppidi Saxonicalis Olczona (84r–84v)
257. Collatio honoris comitatus Dobocensis magnifico domino Alexandro Kendy (84v–85r)
258. Annuentia telonii ratione pontis in fluvio Marusio extractae concessa (85r–85v)
259. Confirmatio immunitatis et libertatis a decimarum pensione sola consuetudine antea nixae (85v)
260. Mandatum ut Wyzaknenses in antiquis suis libertatibus conserventur (86r)
261. Ordinatio in xenodochium (86r–86v)
262. Inhibitio tacita cum protestatione ab ulteriori bonorum detentione (86v)
263. Mandatum ad Zekelywasarhelienses ut litterarum cehae serrariorum paria extradent (86v–87r)
264. Confirmatio libertatis cuiusdam antea sola consuetudine observatae (87r–87v)
265. Mandatum pro Varadiensibus ut qui ibi artem exercent in quibuscunque locis in ceham recipiantur (87v–88r)
266. Donatio duorum pratorum foenilium egregio domino Benedicto Mindzenty (88r–88v); Eredetiye: MNL OL, P 311. 17. csomó, fol. 59. Közlés: ErdKirKv I/3. 1578. sz. (Keltezés: 1591. június 3.)
267. Consensus super fassione venditionis domus cum donatione et exemptione (88v–90r); Keltezés: Gyulaféhevár, 1593. június 1.
268. Relatoria super publicatione cum contradictione (90r–92r); Keltezés: Gyulaféhevár, 1593. április 23.
269. Mandatum ut sententia exequatur ad capitulum (92r–92v)
270. Inhibitio communis inquisitionis seu attestationis fiendae cum protestatione (92v–93r)
271. Praeceptorium de debitis exigendis simul cum dilatione suorum debitorum (93v)
272. Annuentia ut pannum Karasia vocatum nullus praeter ipsum Stephanum Hozzu in hoc regnum Transsylvaniae inferre possit (93v–94v); Keltezés: Gyulaféhevár, 1593. március 1.
273. Requisitoria Albensis (94v–95r)
274. Alia ad Colosmonostrenses (95r)
275. Requisitoria in libro vaivodali ad dominum cancellarium (95r)
276. Super extradatione litterarum in libro vaivodali inventarum (95r–95v)
277. Inhibitio a violenta foeni asportatione infra iuris decisionem (95v)

278. Mandatum ne quis excludatur cetera ante finalem causae decisionem (96r)
279. Salvus conductus in exteris regionibus (96r–96v); Keltezés: 1593. április 20.; Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 259.
280. Exemptionis viduarum formulae exordium (96v)
281. Donatio unius sessionis iobbagionalis (96v)
282. Compositio quaedam (97r); Keltezés: 1591. január 26.
283. Mandatum ut in libertatibus et indultis moechanici Muschnenses conserventur (97v); Keltezés: 1593. március 19. (Vö. a 37. formulával)
284. Novum iudicium in causa quae in praesentiam principis fuit appellata (98r–98v); Keltezés: Gyulaféhevár, 1593. május 4.
285. Confirmatio quarundam litterarum compositionum (98v–99r)
286. Fissio super iobbagionis manumissione (99r); Keltezés: Alcina, 1584. január 20.
287. Mandatum ne colonus semel manumissus ulterius molestetur (99v)
288. Mandatum ne quispiam reduci possit qui sedem suam alibi fixit ante electionem (100r)
289. Annuentia super cervinis cutibus non educendis (100r–100v)
290. Nova donatio primipilaris (110v–101r)
291. Annuentia ne quis in oppido Wizakna commorans nobilitari possit (101r–101v)
292. Prohibitio sylvarum (101v–102r)
293. Statutoria super consensu cum iure regio (102r–102v)
294. Comitalis (102v–103r)
295. Episcopatus Hungaricalis (103r–103v)
296. Visitationis ecclesiarum (103v–104r);
297. Alia visitatio pro Valacho (104r); Vö. a 127. formulával.
298. Pastoris Valachi ob secundas nuptias e munere depositi ad idem officium restitutio (104r–104v); Közlés: Rusu: *Raporturi* 315.
299. Vaivodatus (104v–105r)
300. Confirmatio testamenti (105r)
301. Mandatum super annuentia observanda (105r–105v)
302. Nova donatio cum iure regio et exemptione super domo seu curia nobilitari et vineis (105v–106v)
303. Consensus super concambiali permutatione (106v–107r)
304. Exemptio domus (107r–107v)
305. Confirmatio contractus (107v–108r)
306. Annuentia sutorum in sede Zeredaheliensi (108r–108v); Keltezés: Gyulaféhevár, 1594. július 14.
307. Mandatum super gratia observanda in pleno vigore (108v–109r)
308. Aliud ad patronos ut suos subditos exerceant ne aliorum subditis damnum inferant (109r–109v)
309. Mandatum super observatione annuentiae in decimatione (109v–110r); Közlés: ErdKirKv I/3. 337. sz. (Keltezés: 1583. szeptember 5.)
- [310.] (110r–110v, cím nélkül); Keltezés: Medgyes, 1586. március 12.; Közlés: Teutsch, G. D.: *Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1862. 233–234.
311. Statutoria super portiones possessionarias[!] et curia nobilitari cum iure regio per notam amissorum (110v–111v)

- [312.]⁷⁷ (112r, cím nélkül)
- [313.] (110v–115v, cím nélkül); Báthory Zsigmond és Mihály havasalföldi vajda közötti 1595. május 20-i szerződés másolata); Közlés: *Documente privitoare la istoria românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Vol. III/1. 1576–1599. Buc. 1880. 472–476.; Bethlen Farkas: *Erdély története* IV. Báthory Zsigmond uralkodása (1594–1597). Szerk. Jankovics József. Bp.–Kvár 2006. 123–130.; *Mihai Viteazul în conștiința europeană*. I. Documente externe. Buc. 1982. 87–92.
- [314.] (115v–117r, cím nélkül); Keltezése: Gyulafehérvár, 1595. május 20.
- [315.] (117r–117v, cím nélkül); Szövegét *Gratia formula propter notam* címmel lásd még: F 15: 12. p. 275–276. (Keltezése: 1595. január 2.)
- [316.] (117v–118r, cím nélkül)
- [317.] (118r–118v, cím nélkül)
- [318.] *Annuntia super mineris* (118v–119r)
- [319.] (119r–119v, cím nélkül)
- [320.] (119v–120r, cím nélkül); Közlés: *Székely Oklevéltár*. Szerk. Szabó Károly. IV. 1264–1707. Kvár 1895. 122–124. (Keltezése: 1594. december 9.)
- [321.] (120r–120v, cím nélkül); Keltezése: Gyulafehérvár, 1595. május 10.
- [322.] *Communis inquisitio* (121r–121v)
- [323.] *Remissionalis* (121v–122r)
- [324.] *Remissionalis cum correctione* (122r–123r)
- [325.] *Alia remissionalis cum approbatione iudicii comitum comitatus T.* (123r–124r)
- [326.] *Fassio testamentaria* (124r–125r)
- [327.] *Alia modo simili facta* (125r–125v)
- [328.] *Inhibitio ad repositoires sententiae per non venientiam* (125v–126v)
- [329.] *Inhibitio ad repositoires super exigendis XVI. marcis* (126v–127r)
- [330.] *Anniversarium* (127r–127v)
- [331.] *Iudicialis ex ammonitione, evocatione et certificatione* (127v)
- [332.] *Modus scribendi in dorso iudicialium* (128r)
- [a.] *Ex omissione iuramentalis depositionis*
  - [b.] *Ex impensione iuris et iusticiae*
  - [c.] *Ex repulsionem divisionis prothonotarii*
  - [d.] *Ex violenta repulsionem*
  - [e.] *Ex prorogationem super exhibentibus litteris et litteralibus instrumentis*
  - [f.] *Ex insinuationem cum statutionem iobbagionum*
  - [g.] *Ex inhibitionem attestationis et communis inquisitionis*
  - [h.] *Ex reportata serie communis inquisitionis*
  - [i.] *Ex transmissionem comitis et iudicis nobilium*
  - [j.] *Ex communi inquisitionem*
  - [k.] *Ex novo iudicio*
  - [l.] *Ex introductionem, statutionem, contradictionem et certificationem*
  - [m.] *Ex iuramentali depositionem*
  - [n.] *Ex introductionem et statutionem donatario non comparente*
  - [o.] *Super binaria vel ternaria repulsionem*

⁷⁷ Az egykorú számozást a 312. formulától modern, golyóstollal írt számozás váltja fel.

- [p.] Ex omissione iuramenti
[q.] Ex contradictione statutionis
[r.] Ex contradictione metalis reambulationis
[s.] Ex inhibitione iuramentalis depositionis
[t.] Ex inhibitione, ammonitione et certificatione
- [333.] Iuramentalis (129v–130r, a lapszámozás téves, ugyanis a 129. folió után egy számozatlan maradt, azután pedig a 130. következik.); Keltezése: Gyulafehérvár, 1594. mácius 14.
- [334.] Sententia capitalis et amissio universorum bonorum ob violentam verberationem nobilis (130r–131r)
- [335.] Sententia capitalis contra iobbagiones nobilis in causam attracti simul cum amissione bonorum, domini vero eorum onus non venientiae repraesentans (131v–132v)
- [336.] Relatoria communis inquisitionis (132v–134r); Keltezése: Abosfalva, 1589. szeptember 12.
- [337.] Certificatoria super reambulatione metarum (134r–134v)
- [338.] Inhibitio quando quis litteris adiudicatoriis, attestatoriis communis inquisitionis fuerit requisitus (134v–135r)
- [339.] Inhibitio sententiae ad capitulum absque evocatione (135r–135v)
- [340.] Compromissum ad manus arbitratorum (135v–136r)
- [341.] Inhibitio absolutionalis sententiae (136r–136v)
- [342.] Procuratorium cum plenipotencia (136v); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 210–211.
- [343.] Ammonitoria ratione emptiois (136v–137r)
- [344.] Ammonitoria ut litterae et litteralia instrumenta personae digniori ad conservandum dentur (137r–137v)
- [345.] Ammonitoria super levandis iuribus quartaliciis puellarum et repetitione bonorum (137v–138r)
- [346.] Ammonitoria super prosecutione causae (138r)
- [347.] Ammonitoria super defensione terrae arabilis (138r–138v)
- [348.] Ammonitoria super aedificatione molendini (138v)
- [349.] Alia super restauratione aggeris (138v)
- [350.] Ammonitoria ut caeteri quoque fratres veniant ad prosequendam causam penes exponentem ratione acquisitionis bonorum (138v–139r)
- [351.] Ammonitoria super venditione bonorum (139r)
- [352.] Ammonitoria ut fratres consanguinei vel vicini et cometanei bona et iura possessionaria titulo pignoris abalienata ad se recipiant (139v)
- [353.] Ammonitoria ut bona levata dote remittantur (139v–140r)
354. Ammonitoria ad restituendum famulum ex carcere dimissum, quem pro se conduxisset iudex (140r–140v)
- [355.] Evocatoria ratione evictoriae cautionis (140v)
- [356.] Evocatoria propter liquidum debitum (141r)
- [356/a] Alia [evocatoria propter liquidum debitum] (141r, az előző formula változata, amely külön sorszámot nem kapott.)
- [357.] Evocatoria ad sistendum evictorem (141r–141v)
- [358.] Evocatoria Siculicalis ad evictoriam cautionem (141v)
- [359.] Evocatoria ratione debiti Siculicalis (141v–142r)
- [360.] Alia ratione occupationis arendae (142r)
- [361.] Evocatoria Hungaricalis (142r–142v)

- [362.] Evocatoria ratione occupationis terrae arabilis (142v–143r); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 37–38.
- [363.] Evocatoria Hungaricalis ratione diffamationis ad requisitorem (143r–143v); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 42.
- [364.] Evocatoria Hungaricalis ratione verberationis (143v–144r); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 42–43.
- [365.] Evocatoria cum insinuatione ratione contradictionis statutionis (144r)
- [366.] Alia evocatoria ex insinuatione et intermissione prosecutionis causae dotis et rerum paraphernalium (144r–144v)
- [367.] Quaedam evocatoriarum fundamenta (145r):
- [a.] Ob violentiam nobilis
  - [b.] Quinque casus extra terminos iudicantur
  - [c.] Causa dotis et rerum paraphernalium extra terminos iudicantur[!]
  - [d.] Ecclesiae proventibus suis non fraudandae
  - [e.] Ignobiles non possunt agere per se contra nobiles
  - [f.] Speciales constitutiones tolluntur per generales
- [368.] Evocatoria ratione effusionis sanguinis infra tempus iudiciorum commissae (145r–145v)
- [369.] Evocatoria Hungaricalis ratione potentiariae verberationis et captivationis colonorum (145v–146r)
- [370.] Evocatoria Hungaricalis ratione verberationis servi iter suum continuantis (146v)
- [371.] Alia ratione non restitutionis coloni fugitivi (146v–147r)
- [372.] Alia ratione administrationis tutelae et restitutionis rerum (147r–147v)
- [373.] Quietantia super administratione tutelae (147v)
- [374.] Alia quietantia seu expeditoria super solutione homagii (148r)
- [375.] Alia expeditoria super reddita ratione officii provisoratus (148r–148v)
- [376.] Executorialis super aliqua summa cum duplo per fideiussores (148v–149v); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 212–214.
- [377.] (149v–150r, cím nélkül); Keltezése: Abosfalva, 1590. május 10.
- [378.] Praeceptorialis ut executionem requisitoribus referat (150r–150v)
- [379.] Executorialis super sententia (150v–151r)
- [380.] Alia executorialis (151r–151v)
- [381.] Mandatum ut paria fassionum extradentur (151v–152r)
- [382.] Mandatum ut litterae per incuriam perditae iterum conficiantur (152r)
- [383.] Attestatoria ratione terrae arabilis (152r–152v)
- [384.] (152v–153r, cím nélkül)
- [385.] Adiudicata super bonis per defectum (153r–157r)
- [386.] Depositio propositionis in prima instantia cum onere consueto (157r)
- [387.] Condensio causae simplex ex consensu ambarum partium (157v)
- [388.] Condensio causae simplex (157v–158r)
- [389.] Condensio transmissionis (158r–159v)
- [390.] Resuscitatoria neglectae sententiae (159v–160r)
- [391.] Depositio causae cum onere sex marcarum (160r–160v); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 52. (Keltezése: 1592. július 17.)
- [392.] Depositio inhibitionis cum onere consueto (160v)

A Formulary from the End of the 16th Century

Keywords: Formulary, chancery, Principality of Transylvania, historical source, formulae, documentary practice.

The aim of this paper is to present a formulary preserved in the Special Collections of the „Lucian Blaga” Central University Library (Cluj-Napoca). The formulary was compiled by the clerks of the chancery of the Principality of Transylvania in the last decade of the 16th century – consequently we can call it an „official” formulary –, and it was used both in the *cancellaria maior* and *cancellaria minor* „branches” of this institution. The manuscript contains almost 400 model documents prepared by the clerks in order to create the most useful possible collection for their own use. In the process of converting the original documents into formulae they removed from the charters the most specific details (e.g. names of person, place-names, dates), and preserved only those elements, which were indispensable for the compilation of new charters. In some cases however occurs individual data, on the basis of which the charters used as sources of the formulae can be dated. The formulary give us insights into the day-to-day activity of the chancery, help us to reconstitute the process of turning documents into formulae, as well as formulae into documents.